

Miroslav Novák

SYSTEMY POLITICKÝCH STRAN

Úvod do jejich srovnávacího studia

Miroslav Novák

**SYSTÉMY
POLITICKÝCH
STRAN**

Úvod do jejich srovnávacího studia

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ

Vydání knihy podpořila Společnost Jana Husa ve Švýcarsku.

Vydalo **SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ**, Praha 1997.

Ediční řada **Studijní texty**, 11. svazek. Redigují Alena Miltová a Jiří Ryba.
Recenzovali: PhDr. Lubomír Brokl, Ing. Petr Kotlas.

Návrh obálky Rudolf Štorkán.

Vydání první – dotisk.

Adresy vydavatelů:

Alena Miltová, Rabyňská 740/12, Praha 4–Kamýk

Jiří Ryba, U Národní galerie 469, Praha 5–Zbraslav

Sazba Rekosa, Hostouň u Prahy 89

Vytiskl ÚJI, a.s., Elišky Přemyslovny 379, Praha 5–Zbraslav

Adresa nakladatelství pro písemný styk:

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ

Alena Miltová a Jiří Ryba

poštovní schránka 36, 156 80 Praha 516

Distribuce pro Slovensko:

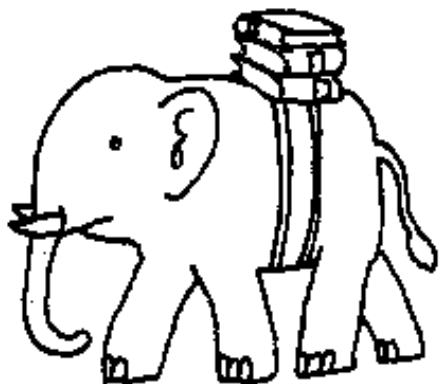
AF s.r.o.–distribúcia, Radvanská 1, 811 01 Bratislava

© Miroslav Novák 1997

Foreword © Václav Bělohradský 1997

ISBN 80-85850-22-2

STUDIJNÍ TEXTY

PRAHA 1997

Tuto knihu věnuji památce vzácného přítele

JAROSLAVA KUSÉHO

*(*18. 4. 1919 Plzeň – † 7. 3. 1995 Mnichov)*

exulanta,

který – řečeno slovy Maxe Webera – žil pro politiku.

OBSAH

Strany, vlády, otazníky: úvod do politologie 9
(Václav Bělohradský)

Úvod 13

1. kapitola

Co jsou to politické strany a jak vznikly

Rozdíl mezi stranami a nátlakovými skupinami 19

Definice politických stran 21

Vznik stran podle Maurice Duvergera 24

Jakou stranu potřebujeme podle Václava Klause 34

Ke vzniku stran ještě jinak 36

Funkce stran 41

Literatura 43

2. kapitola

Počet stran: a) Jediná strana

Úvod: Co jsou to systémy stran 45

Sociální třídy a systémy politických stran 47

Volební systémy a systémy stran: tzv. Duvergerovy zákony 59

Počet stran: jediná strana a pluralismus stran

(režimy soutěživé a režimy nesoutěživé) 63

Literatura 75

3. kapitola

Počet stran: b) Dvě strany

Význam a druhy dvoustranických systémů	78
Typy dvoustranických systémů v historickém vývoji	86
Směřují stranické systémy k dualismu?	90
Literatura	95

4. kapitola

Počet stran: c) Více než dvě strany

Jak se od dvou stran přechází k více stranám	99
Typy dualistických rozštěpení v systémech mnoha stran	103
Robert A. Dahl o zdrojích politického rozštěpení a jejich konsensuálních nebo konfliktních důsledcích	112
Systémy mnoha stran a jejich typy	123
Nové tendence v posledních třech desetiletích 20. století	125
Jak měřit roztržičnost stranické scény	128
Multipartismus a volební systémy	132
Literatura	136

5. kapitola

Velikost a síla stran

Typy velikosti stran, jejich význam a měření	140
Strany a většinové poslání	141
Velké diskuse o malých stranách	146
Jak se velikost stran vyvíjí v čase: typy vývoje	154
Běžný vývoj a náhlé změny: úloha volebního systému	163
Blondelovo rozdělení systémů stran podle počtu stran, jejich velikosti a ideologie	167
Literatura	173

6. kapitola

Aliance a koalice

Druhy a faktory koalicí	175
Aliance z politického hlediska	179
Vztahy mezi koaličními partnery	182
Prediktivní teorie koalicí	185
Literatura	189

7. kapitola

Strany a vlády

Stranické systémy a dělba moci	192
Je prezidentský režim za multipartismu nebezpečný?	202
Poloprezidentské režimy	211
Literatura	219

8. kapitola

Strany a opozice

Co je opozice, jaký je její význam	222
Základní modely opozice v demokracii podle Roberta A. Dahla	225
Cíle a strategie opozice	234
Literatura	238

Místo závěru	240
---------------------	-----

Politologové citovaní v této knize	249
------------------------------------	-----

Literatura	259
------------	-----

Jmenný a věcný rejstřík	265
-------------------------	-----

ÚVOD

Tato studijní příručka se neobrací jen na politology, ale na všechny vážné zájemce o politickou problematiku. Je určena především studentům politologie a příbuzných oborů (např. sociologie nebo práva). Poslouží samozřejmě i širší kultivované veřejnosti, která zde najde nejen srozumitelný úvod do problematiky systémů politických stran, ale především klíč k chápání moderních politických režimů. A nemusím snad zdůrazňovat, že tato publikace je zvláště užitečná pro ty, kdo jsou v naší obnovující se demokracii politicky činní: mezi jiným k tomu, aby nemuseli znovu složitě objevovat Ameriku a aby věděli, jaké prostředky mohou vést k cílům, které si vytyčili. Také těm seriózním žurnalistům, kteří se specializují na vnitřní nebo zahraniční politiku, by prostudování této příručky prospělo k jejich činnosti.

Jde o pouhou studijní příručku, není to tedy originální práce. Hlavní použitou literaturu lze najít průběžně v textu v poznámkách pod čarou. Na konci každé kapitoly je pak spolu s ní uvedena další literatura k danému tématu, což poslouží zejména těm, kteří se nespokojí s přečtením této příručky, ale budou chtít ve studiu pokračovat. Byl bych rád, kdyby se této studijní příručce podařilo motivovat vážné zájemce.

Shrnuji zde v upravené podobě některé své přednášky pro studenty politologie na Filosofické fakultě University Karlovy v akademickém roce 1992/1993 (předmět Politické strany a systémy) a především na Fakultě sociálních věd University Karlovy v akademických letech 1990/1991, 1991/1992, 1992/1993, 1993/1994, 1994/1995 a 1995/1996. K tomu malé vysvětlení. Když jsem v akademickém roce 1990/1991, tj. první školní rok po listopadové revoluci, začínal přednášet v Praze politologii, rozhodl jsem se soustředit především na předávání elementárních poznatků západní politické vědy. Je to cíl skromný, ale podle mne potřebný v důsledku velké mezery, která zůstala jako dědictví předchozího režimu.

Už od dob svých universitních studií v Praze, na něž jsem navázal na Universitě v Lausanne, mi bylo velmi blízké pojetí politiky francouzského myslitele Raymonda Arona, které vyložil zejména ve své knize *Demokracie a totalitarismus* (ta potom, co existovala v češtině jen ve formě samizdatu, nedávno konečně – deset let po autorově úmrtí – vyšla v našem jazyce i knižně). Aron mluví v této souvislosti o primátu politiky. Poukazuje na to, že zkoumání moderních společností vede na roz-

díl od názorů Marxe a jeho následovníků k závěru, že tím, co charakterizuje a specificky odlišuje rozdílné druhy průmyslových společností, je spíše politický režim než tzv. ekonomická základna. Platí to obzvlášť pro ty industriální společnosti, které se dovolávaly Marxe. Vždyť pokud nevezmeme v úvahu politické záměry komunistického vedení a obecněji existující politický systém, pak nemůžeme pochopit „fungování“ hospodářství v režimech sovětského typu. A především: politika má primát ve smyslu lidském, humánním. To, jak se vybírají ti, kteří vládnou, a způsob, jakým vykonávají moc, nám odhaluje lidský nebo nelidský ráz celého společenského systému.

Politické režimy moderních průmyslových společností jsou pak úzce spjaty s politickými stranami a systémy stran. Není tedy náhodné, že klíčovou úlohu v mých přednáškách hrály politické strany a stranické systémy. Znamenalo to ovšem tehdy jít proti proudu; připomeňme jen slavné heslo OF: „Strany jsou pro strany, Občanské fórum je pro všechny“.¹

Chceme-li však popsat a pochopit politická zřízení naší doby, můžeme se přece opřít o rozlišovací kritérium, jímž je vnucený monopol jediné strany a uznaná pluralita rovnoprávných stran. Jakmile smí legálně existovat a rovnoprávně působit aspoň dvě strany, dochází mezi nimi k soutěžení o výkon moci. Uznáním legality a legitimacy plurality stran se implicitně uznává právo na opozici. Podle Arona se režimy západního typu vyznačují tím, že strany mírově soutěží o výkon moci ve svobodných volbách.

Kromě toho i způsob fungování režimů západního typu podstatně závisí právě na politických stranách. Například ve Velké Británii, kde působí systém dvou stran, má v důsledku tohoto jednoduchého stranického systému² normálně ta strana, která zvítězí ve volbách, absolut-

¹ O rozdílu mezi „obyčejnou, normální politikou“ (v níž strany mají nezastupitelné místo) a mýtem „nepolitické politiky“ viz zejm. Václav Bělohradský, „O politice politické a anti-politické“, in: V. Bělohradský, *Kapitalismus a občanské ctnosti*, Československý spisovatel, Praha 1992, s. 31–34. Na jiném místě v této knize Bělohradský shrnuje: „Politika je nepolitická, když v ní získávají převahu nadpolitické instance jako kultura, náboženství, fyzické přežití národa. To je přirozené jen v době krize. Pak ale musí přijít okamžik normální politiky, která není než racionálním prosazováním relativně rozumných zájmů voličů. Nepolitická politika směřuje spor mezi vládou a opozicí se sporem o režim, a tím destabilizuje politický systém“ (s. 58).

² Předpokládejme, že v daném politickém režimu existují jen dvě strany. Pokud jedna z nich zvítězí, tj. pokud získá na základě voleb víc poslanců než druhá, musí mít nadpoloviční většinu parlamentních mandátů (tj. víc než 50 %). Kdežto když stran je víc než dvě,

ní (tj. nadpoloviční) většinu poslanců v parlamentu, respektive v Dolní sněmovně. Leader této vítězné strany se pak téměř automaticky stává ministerským předsedou. Je tedy jak hlavou vlády, tak vůdcem nadpoloviční části parlamentu. Za těchto okolností je téměř nemožné, aby parlament svrhl vládu. Je jasné, že se tím radikálně mění tzv. oddělení moci zákonodárné (parlamentu) od moci výkonné (vlády).

Seriózní literatura o politických stranách vůbec a zvláště pak o systémech politických stran je v češtině bohužel zatím vzácná.³ Nejznámějším autorem, který se u nás věnoval politickým stranám z odborného hlediska, byl prezident Edvard Beneš. Nejpozoruhodnější česká původní práce je však bezpochyby studie Jana Mertla z roku 1931.⁴ Mertl také přeložil do češtiny proslulou přednášku Maxe Webera *Politik als Beruf*,⁵ která nedávno vyšla i slovensky. Do češtiny bylo rovněž přeloženo – pod zdařilým názvem *Strany a vůdcové*⁶ – základní a dodnes citované dílo Roberta Michelse *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*. K těmto dnes už klasickým dílům patří také český překlad jedné z prvních „komparativních politik“ (neboli srovnávacích politologií) v dnešním smyslu: pozoruhodné průkopnické práce lorda Jamese Bryce *Moderní demokracie*, jejíž XI. kapitola 1. svazku se věnuje politickým stranám.⁷

Z překladů uvedme ještě knihu polského autora S. Chodaka, která u nás vyšla v šedesátých letech.⁸ Je to rovněž kvalitní studie svědčící

nejsilnější strana může mít jen relativní, nikoli nutně absolutní většinu poslaneckých křesel (např. při třech stranách může mít vítězná strana relativní většinu 40 %, druhá strana 35 %, třetí 25 %). Tedy například počet stran může výrazně ovlivnit politický režim. Dodejme, že procenta se týkají získaných poslaneckých křesel pro dané strany, nikoli jejich voličských hlasů. Jedině přísně proporční volební systém totiž vede k tomu, že procenta voličských hlasů pro tu či onu stranu jsou stejná jako procenta jejich poslaneckých křesel. Přísně proporční volební systém se však téměř nikde nevyskytuje.

³ S problematikou stranických systémů se v některých statích nebo monografiích českých specialistů začínáme v 90. letech přece jen setkávat. Jmenujme Václava Bělohorského, Jiřího Kunce a Maxmiliána Strmisku. Okruh českých autorů, kteří se z odborného hlediska zabývají politickými stranami, je samozřejmě širší. Patří k nim vedle výše zmíněných také Petr Fiala, Michal Klíma a v perspektivě převážně právní Vojtěch Šimíček.

⁴ Viz J. Mertl, *Politické strany, jejich základy a typy v dnešním světě*, Orbis, Praha 1931.

⁵ Viz M. Weber, *Politika jako povolání*, Orbis, Praha 1929.

⁶ Viz R. Michels, *Strany a vůdcové*, Orbis, Praha 1931.

⁷ Viz J. Bryce, *Moderní demokracie*, 2 svazky, Orbis, Praha 1926 a 1927, XI. kap. 1. svazku „Politická strana“, s. 128–145.

⁸ S. Chodak, *Systémy politických stran západní Evropy*, Svoboda, Praha 1966.

o tehdejší větší volnosti společenskovedních oborů v sousedním Polsku; její název *Systémy politických stran západní Evropy* ale jen málo odpovídá obsahu: systémům stran se tam věnuje všeho všudy pár stránek.

Já sám nejvíc vděčím dnes už klasické průkopnické práci vynikajícího francouzského politologa Maurice Duvergera *Politické strany*, jejíž první vydání spatřilo světlo světa už roku 1951 a kterou jsem vzal za základ svých přednášek i této studijní příručky.⁹ Z novějších děl je třeba doporučit především o čtvrt století mladší významnou práci Giovanniho Sartoriho *Parties and Party Systems*,¹⁰ z níž také bohatě čerpám. Vážné zájemce o problematiku politických stran a stranických systémů je dále třeba upozornit, že nyní v devadesátých letech začal vycházet je angličtině odborný časopis *Party Politics*, jehož editoři jsou ve Velké Británii D. M. Farrell a I. Holliday z University of Manchester a ve Spojených státech K. Janda z Northwestern University.¹¹

Duverger ve své průkopnické práci vytvořil teoretický model, který slouží k orientaci při dalším bádání, umožňuje do hloubky pochopit moderní politické systémy, předvídat jejich vývoj ve všech možných situacích, poskytuje i potřebný klíč k jejich reformování. Tento model se netýká jen politických stran: jsou zde uvažovány ve vztazích k moderním politickým systémům.

Ve svých přednáškách jsem se nejvíc Duvergera držel v otázkách organizace politických stran. Není to náhoda. Jak konstatoval známý současný politolog Peter H. Merkl, „dlouhá řada významných politologů od M. Ostrogorského a R. Michelse k M. Duvergerovi... tak pečlivě probádala tuto oblast, že nám vlastně nenechala mnoho věcí na práci“.¹²

Naproti tomu pokud jde o systémy stran (o kterých pojednává tato publikace), přestože zde Duvergerovo dílo rovněž hraje průkopnickou úlohu, pozdější bádání (jmenujme za všechny Sartoriho a Blondela) přinesla řadu nových výsledků, které v této knize využívám. V této pří-

⁹ Viz M. Duverger, *Les partis politiques*, A. Colin, Paris 1951; zde používám 10. vydání z roku 1981. Tato kniha, která byla přeložena do devíti jazyků, se stala základem zkoumání politických stran a systémů stran v politické vědě po 2. světové válce. I když tento politologický monument v některých bodech pozdější výzkumy upřesnily, doplnily a částečně korigovaly, dodnes zůstává nepostradatelnou základní literaturou na dané téma.

¹⁰ G. Sartori, *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge University Press, New York 1976.

¹¹ *Party Politics*. An International Journal for the Study of Political Parties and Political Organizations.

¹² Cituji podle: D.-L. Seiler, *Les partis politiques*, A. Colin, Paris 1993, s. 14.

ručce vynechávám problematiku struktury a organizace politických stran a problematiku role stran ve vztahu k volbám a veřejnému mínění. Tu část svých přednášek, která se věnuje struktuře a organizaci politických stran, mám rovněž připravenou k tisku. Chci ji později vydat zvlášť jako samostatnou práci.¹³ Proto hned po první kapitole této příručky, kde se zabývám otázkou, co jsou politické strany a jak vznikly, rovnou přecházím k analýze systémů stran. Držím se tradičního rozdělení na systém jediné strany (monopartismus), systém dvou stran (bipartismus) a systém více (než dvou) stran (multipartismus). Pak následují kapitoly týkající se poměrné velikosti stran, koalic, vztahu stran k vládě a k opozici. Je nesporné, že právě problematika systémů stran je u nás v literatuře ještě méně zkoumaná než problematika stran obecně. Doufám, že zmíněnou mezeru předkládaná příručka pomůže zaplnit a že přispěje k podněcení dalších prací na toto důležité téma.

Závěrem několik terminologických upozornění. Tam, kde užívám výrazu, který v české literatuře zatím není běžný, obvykle poprvé uvádím (ve shodě s doporučením Lubomíra Brokla) do závorky anglický nebo francouzský originál. Tak jsem například dal do závorky anglický výraz „cleavage“ (a francouzský „clivage“), pro který podle Lubora Jílka navrhuji jako český ekvivalent „(roz)štěpení“.

Několik českých specialistů se pozastavilo nad tím, že dávám přednost termínům „bipartismus“ a zejména „multipartismus“ před jejich českými ekvivalenty „systém dvou stran“, „systém více stran“. Vysvětlím tedy své důvody. „Bipartismus“ je jedno slovo, zatímco výraz „systém dvou stran“ tvoří tři slova. Přednost výrazu „multipartismus“ nad výrazem „systém více stran“ je ještě zřejmější. Termín „systém více stran“ vede totiž k vážnému nedorozumění: kdekdo ho ztotožňuje s pojmem „pluralismus stran“ (neboli pluripartismus), který však označuje

¹³ Původně jsem chtěl publikovat veškeré své přednášky o politických stranách v jedné publikaci pod názvem „Politické strany a systémy stran“, ale zjistil jsem, že by to představovalo velice rozsáhlý spis. Vydávám tedy zatím jen přednášky o systémech stran, protože těch je zvláště naléhavě potřeba. Určitou nevýhodou je, že se pak v této publikaci občas operuje s pojmy, které byly podrobně vysvětleny v přednáškách o struktuře a organizaci stran (např. „strany kádrů“, „strany mas“, „Catch-all Party“, „strana voličů“, organizace stran na základě „výborů“, „sekcí“, „buněk“ nebo „milicí“, „specializované strany“ apod.). Snažil jsem se aspoň částečně tento problém vyřešit. Zařadil jsem proto do čela této příručky úvodní kapitolu „Co jsou to politické strany a jak vznikly“. Některé pojmy – například Duvergerovu typologii „specializovaných“ a „totalitních“ stran – jsem ještě navíc stručně vysvětlil v poznámkách pod čarou.

„systém více než jedné strany“, zatímco „systém více stran“ označuje ve skutečnosti „systémy s více než dvěma stranami“. Jinými slovy: z termínu „systém více stran“ není zřejmé, že je protikladem termínu „systém dvou stran“ a nikoli termínu „systém jediné strany“. Je to zvlášť nepříjemné, protože rozdíl mezi systémem jediné strany (monopartismem) a pluralitními systémy stran je důležitější (mohli bychom říci i dramatictější) než rozdíl mezi systémem dvou stran (bipartismem) a systémem více než dvou stran (multipartismem), které oba patří k pluralitním stranickým systémům!

Kromě toho se ve specializované literatuře běžně rozlišuje například mezi tuhým a pružným bipartismem nebo mezi umírněným a extrémním (krajním) multipartismem apod. Zdá se mi například vhodnější říkat „extrémní multipartismus“ než „extrémní systém více stran“. Lze sice užívat termínu „dvoustranický systém“, ale „vícestranický systém“ zní už dost podivně.¹⁴ Podivně zní také slovo „dvoustranictví“, o „vícestranictví“ ani nemluvě. Příliš to zavání „stranictvím“, které má v češtině zvláštní příchut.

Závěrem bych rád vyjádřil vřelý dík oběma recenzentům této publikace, Lubomíru Broklovi, zástupci ředitele Sociologického ústavu AV ČR, a Petru Kotlasovi z katedry veřejné a sociální politiky Fakulty sociálních věd University Karlovy. Většinu z mnoha cenných doporučení L. Brokla jsem mohl využít při definitivní úpravě rukopisu této příručky. Rozumí se však samo sebou, že za zbylé nedostatky nesu odpovědnost já sám.

¹⁴ O něco lepší by byl výraz „mnohostranický systém“ nebo „systém mnoha stran“.

CO JSOU TO POLITICKÉ STRANY A JAK VZNIKLY

Rozdíl mezi stranami a nátlakovými skupinami

Politický život v moderních demokratických státech ovládají především specializované organizace, které jsou uzpůsobené politické soutěži. Lze je zařadit do dvou hlavních kategorií. První jsou **politické strany**, z nichž obvykle pocházejí vládnoucí politikové. Strany mají za cíl dobýt moc nebo se podílet na jejím vykonávání, získat hlasy ve volbách, dobýt poslanecká a ministerská křesla, utvořit vládu. Druhou kategorií jsou **nátlakové skupiny**, které mají za cíl ovlivňovat politickou moc, vyvíjet na ni nátlak. Jean Meynaud upozorňuje, že politická strana má za cíl dobýt moc a udržet ji, kdežto nátlaková skupina se spokojuje s působením na politické předáky, aniž by chtěla zaujmout jejich místo.¹ Podobně podle Maurice Duvergera politické strany se snaží dobýt moc a vykonávat ji, zatímco nátlakové skupiny působí na moc, ale zůstávají mimo ni. Nátlakové skupiny se snaží ovlivnit lidi, kteří jsou u moci, nikoli však dostat k moci své vlastní lidi. Dále pak na rozdíl od politických stran se nátlakové skupiny vyskytují ve všech politických režimech a ve všech dobách.²

Nátlakové skupiny představují velice široký fenomén, kterým se zde není třeba podrobně zabývat. Aspoň krátce se zastavme u jedné z nedávno obzvlášť diskutovaných kategorií nátlakových skupin, tzv. nových politických hnutí. Protože se v posledních desetiletích prosazují zejména strany obracející se na širokou paletu voličů a zahrnující velké

¹ J. Meynaud, *Les groupes de pression*, Presses universitaires de France, Paris 1960, 3. vyd. 1965, s. 37.

² Viz M. Duverger, *Introduction à la politique*, Gallimard, Paris 1964, s. 201–202. Tento Duvergerův spis existuje pod názvem *Úvod do politologie* v českém překladu, který byl pořízen pro samizdatovou edici Prameny, ale již v ní nevyšel.

množství cílů, nesoustředí se už jen na jednu určitou vrstvu obyvatel nebo jen na několik snadno srozumitelných cílů, nenajde volič nutně stranu, která by mu zvláště vyhovovala, která by mu byla šitá na míru. To ho může někdy přimět k tomu, aby dal přednost nějakému **hnutí**, které je charakterizováno jedním cílem (monotematické). Tento fenomén sám o sobě nový není; už v 19. století vznikalo například dělnické hnutí vrcholící v odborových organizacích, později se prosazovala zejména hnutí nacionalistická, evropská, národněosvobozencká (protikolonialistická) atd.

Nová politická hnutí se objevují zvláště ve druhé polovině 20. století. Často vyrůstají z občanských iniciativ (např. ochránci životního prostředí, protestující proti stavbě nějaké atomové elektrárny, dají vznik ekologickému hnutí). Jinými takovými hnutími jsou pacifismus, feminismus, protirasistická nebo studentská hnutí. Souvisejí s růstem tzv. postmateriálních hodnot, o kterých pojednáváme později.

„Všechna tato netradiční hnutí inklinovala obvykle k tomu hovořit za všechny své generační vrstevníky či stejně postižené ať už diktátem průmyslového rozvoje, politickým patriarchátem či jinou generací, konzervativním myšlením či totalitou; později však, ve chvíli, kdy jsou postavena před úkol nejen bourat staré, nýbrž vytvářet účinné komplexní koncepce k přestavbě společnosti, se politizují, štěpí a jejich části dostávají obvykle podobu klasických – názorově vyhraněných – politických stran.“³

To se pochopitelně vztahuje i na protitotalitní hnutí, jako bylo Občanské fórum, o nichž napsal výše citovaný Adolf Müller: „Tato hnutí, nejprve početně omezená na aktivní odpůrce totalitních režimů, byla hlavními iniciátory revolucí v roce 1989, v některých státech se přetvořila v masové hnutí revolučních změn, prakticky ve všech prochází čtyřmi revolučními fázemi: euforie, rozkol, jakobínství a chaos, volání po autoritách (C. Brinton) a postupně přepouští pole klasickým politickým strukturám.“⁴

³ A. Müller, *Úvod do vědy o politice*, Lunarion, Praha 1991, s. 52.

⁴ *Ibid.*

Definice politických stran

Přes všechny kritiky a averze, jichž jsou terčem, politické strany nesporně tvoří nezbytnou a nenahraditelnou součást liberálnědemokratických režimů. Co jsou to politické strany? V dobách, kdy strany v plném slova smyslu, jak je dnes chápeme, ještě neexistovaly, byly označovány především za sdružení, která prosazují určité názory, ideály, zkrátka ideologický projekt. Tak například Benjamin Constant definoval roku 1816 stranu jako „sdružení lidí, kteří vyznávají stejné učení“.⁵ Tato definice se dnes hodí spíš na intelektuální kluby. Podobně, i když z dnešního hlediska výstižněji, Edmund Burke ve spise publikovaném roku 1770 píše, že „strana je organizovaný celek lidí, kteří se sdružují k společnému dílu v národním zájmu podle zvláštního principu, na němž se shodli“.⁶ S důrazem na ideologický projekt se později setkáme v definicích strany u rakouského právníka H. Kelsena, ale i u současných francouzských politologů F. Goguela a G. Burdeaua.

Goguel uvádí, že strana je „seskupení určené k účasti na politickém životě, k částečnému nebo úplnému dobytí moci a prosazení myšlenek a zájmů svých členů“.⁷ Podle této definice nejde už jen o prosazování ideálů, ale také zájmů; s tím se ovšem setkáváme už u zájmových a nátlakových skupin. Je tedy třeba vyzdvihnout hlavně další prvek v definici, totiž snahu o částečné nebo úplné dobytí moci. Pokud si o nátlakových skupinách lze klást otázku – a rozlišovat je podle toho –, zda jim jde spíš o ideály, nebo spíš o zájmy, můžeme si analogicky klást otázku, zda stranám nejde především o dobytí a udržení moci a zda ideologický program, který hlásají, není jen prostředkem k tomuto cíli, anebo naopak zda moc a její vykonávání nejsou pouhým prostředkem k prosazování hlásaných názorů.⁸ Ideologický projekt může být buď druhotný, nebo naopak podstatný, a to do té míry, že strana raději od-

⁵ Cituji podle: M. Duverger, *Les partis politiques*, Armand Colin, Paris 1951, 10. vyd. 1981, s. 19.

⁶ E. Burke, *Thoughts on the Cause of the Present Discontents*, 1770, I, s. 530 a násl. Cituji podle: J. Charlot, *Les partis politiques*, A. Colin, Paris 1971, s. 42.

⁷ Cituji podle: Ch. Debbasch, J. M. Pontier, *Introduction à la politique*, Dalloz, Paris 1982, s. 169.

⁸ Někteří autoři – jedním z prvních byl Max Weber – stejně jako nátlakové skupiny dělili i politické strany na „světónázorové“ (Weltanschauungspartei) a na strany zájmových společenských skupin (Interessenpartei). Francouzští politologové Bertrand Badie a Guy Hermet poznamenávají: „Každá strana je především postavena před následující rozhodnu-

mítne účast na moci, než aby se zpronevěřila svým zásadám. (Je ostatně třeba odlišovat ideologický program od pouhé propagandy nebo taktiky, které strany užívají.)

Vycházíme však z toho, že výkon moci – ať už samostatně nebo ve spolupráci s jinými v rámci koalice – je normálně hlavním cílem stran, za který se nemusí stydět. Podle Arona jsou strany „víceméně organizovaná dobrovolná seskupení, která vyvíjejí víceméně stálou činnost, a ve jménu jistého pojetí obecného společenského zájmu se ucházejí o to, aby samy nebo v koalici převzaly funkce vlády“.⁹

Joseph La Palombara a Myron Weiner založili svou dnes už klasickou definici politických stran na čtyřech kritériích:

„1. Trvalá organizace, tj. organizace, která pravděpodobně přežije své současné vůdce.

2. Dobře zařízená a zjevně trvalá místní organizace, udržující pravidelné a rozmanité vztahy na celostátním měřítku.

3. Rozhodná vůle celostátních a místních vůdců organizace dosáhnout a vykonávat moc, ať už sami nebo s jinými, a nikoli pouze moc ovlivňovat.

4. Snaha vyhledávat lidovou podporu ve volbách nebo jiným způsobem.“¹⁰

K prvnímu kritériu poznamenejme, že charismatický vůdce přesto může založit stranu, jako generál Charles de Gaulle gaullistickou stranu, ale ta musí potom projevit schopnost svého zakladatele přežít.¹¹ Druhé kritérium umožňuje odlišit strany od pouhých parlamentních

tí: buď dát přednost identitě, kterou si vytvořila, nebo maximalizaci podpor, kterými musí disponovat, aby zvítězila, tj. aby došla moc. Nutnost této volby odkazuje pravděpodobně na rozpor: jako podnik určený k dobytí moci musí každá strana především sdružovat, sjednocovat; jako činitel konfliktu musí spravovat a zvětšovat sociální a politická rozdělení. Překonat takový rozpor by předpokládalo recept, který ve skutečnosti neexistuje. Většina stran střídá podle okolností strategie, které jim umožňují uspokojit postupně (střídavě) oba dva požadavky...“ (B. Badie, G. Hermet, *Politique comparée*, Presses universitaires de France, Paris 1990, s. 286–287).

⁹ R. Aron, *Démocratie et totalitarisme*, Gallimard, Paris 1965, s. 115. Překlad je můj a poněkud se liší od velmi pečlivého překladu Vladimíra Jochmanna (*Demokracie a totalitarismus*, Atlantis, Brno 1993, s. 64), který se téměř doslovně drží francouzského originálu. Chtěl bych upozornit, že českým ekvivalentem francouzského „plus ou moins“ není doslovný překlad „více nebo méně“, nýbrž „víceméně“.

¹⁰ J. La Palombara, M. Weiner, „The Origin and Development of Political Parties“, in: *Political Parties and Political Development*, Princeton 1966, s. 6.

¹¹ Viz J. Charlot, op. cit., s. 6.

klubů (parlamentních skupin čili frakcí). Pokud jde o třetí kritérium, tj. záměr vykonávat samostatně nebo v rámci koalice moc na celostátní nebo aspoň regionální úrovni, je třeba upřesnit tak, že o dosažení moci mohou strany usilovat nejen v rámci stávajícího politického systému, ale eventuálně i v prosazovaném budoucím politickém systému, což se může vztahovat například na revoluční nebo separatistické strany. Čtvrté kritérium, tj. vyhledávání lidové podpory, a to na úrovni voličů nebo aktivistů, odlišuje strany od pouhých politických klubů (nezaměňovat s parlamentními kluby), které jsou jakýmsi nátlakovými skupinami v ideologické oblasti.

Mezi těmito čtyřmi kritérii už prosazování ideálů vůbec nefiguruje. To souvisí se situací stran ve Spojených státech. Lord Bryce ve své citované stěžejní práci poznamenává: „Obě velké americké strany byly srovnávány s prázdnými lahvemi, do nichž lze nalévat jakoukoli tekutinu, pokud jen se zachovávají stejné nálepky.“¹² Nedá se to však zobecnovat, platí to snad ještě pro dvě velké strany v Kanadě, ale nikoli pro evropské politické strany. Pokud přidáme ideologický projekt, můžeme na základě těchto kritérií definovat politickou stranu jako **trvalou organizaci, uspořádanou od celostátní až k místní úrovni, která se ve jménu určitého ideologického programu (projektu) snaží sama nebo v rámci koalice dobýt a vykonávat moc, a za tím účelem vyhledává lidovou podporu.**¹³ Strany v tomto smyslu vznikají teprve v 19. století, nejprve v USA od roku 1828, pak ve Velké Británii na základě volebních refo-

¹² J. Bryce, *Moderní demokracie*, Orbis, Praha 1926 a 1927, sv. 1., s. 134.

¹³ Podle Maxe Webera termín strana označuje „sociální vztahy asociativního typu s příslušností založenou na dobrovolném náboru. Jeho předmětem je zajistit moc svým vůdcům uvnitř organizované skupiny k uskutečnění ideálu nebo k získání materiálních výhod pro své pracovníky“ (M. Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, The Free Press, New York 1947, s. 407).

Roger Scruton definuje stranu v podmínkách pluralitní demokracie jako „dobrovolné sdružení jednotlivců spojených společnými politickými cíli, z nichž někteří jí slibují svou podporu, jiní kandidují ve volbách, a je-li strana úspěšná, někteří přebírají vládní funkce“ (citují podle překladu Petra Pitharta v týdeníku *Fórum*, č. 3/1991, s. 9; tento překlad vyšel také v českém výboru ze Scrutonova slovníku: viz R. Scruton, *Slovník politického myšlení*, Atlantis, Brno 1990, s. 150).

Za zásadní rozdíl pro strany lze považovat buď 1) rozdíl mezi konkurenčním pluralitním prostředím, v němž i strany zaměřené proti demokracii jsou obvykle nuceny nějak přizpůsobit svou činnost, a prostředím bez soutěže, kde jediná strana nebo hegemónická strana si vynucuje „vedoucí úlohu“, anebo 2) lze považovat za zásadní rozdíl protiklad mezi stranami totalitními (ať už se nacházejí v režimech jediné strany nebo v režimech pluralitních) a stranami specializovanými, netotalitními. Podle první koncepcie, kterou zastává

rem z let 1832 a 1867, ve Francii a dalších zemích evropského kontinentu se strany objevují po revolučním roce 1848.

Lze stručně říci, že strany jsou organizace, které se snaží mobilizovat občany okolo politického programu, aby dosáhly politické moci. S použitím Aristotelovy terminologie by se to dalo formulovat tak, že

- účelovou příčinou stran je dobytí moci nebo účast na jejím výkonu,
- formální neboli útvarnou příčinou je organizace, její struktura a její strategie,
- vzorovou příčinou je hlásaný ideologický projekt,
- účinnou příčinou jsou aktéři, tj. hlavně voliči, sympatizanti, členové, aktivisté a vůdcové, konečně
- materiální příčinou jsou různá (roz)štěpení (anglicky cleavages, francouzsky clivages) ve společnosti (církve – stát, vlastníci – pracující, venkov – město atd.).

Vznik stran podle Maurice Duvergera

K původu stran lze přistupovat různě. Jednotlivé přístupy se však nemusí vylučovat, mohou se spíš doplňovat. Jedním z nejdůležitějších přístupů je **institucionalistický**, jehož hlavním představitelem je Maurice Duverger; spojuje původ stran s rozmachem parlamentu a všeobecného volebního práva a klade důraz na organizační strukturu stran. Vzhledem k významu Duvergerovy koncepce zde uvedeme nejen jeho analýzu vzniku stran, ale aspoň stručně také jeho základní typologii týkající se organizační struktury stran, která je podle něho spjata právě se způsobem, jak strany vznikly. Poslouží to i k lepšímu pochopení dalších kapitol. M. Duverger¹⁴ rozlišuje původ stran na **1) volební a parlamentní, 2) mimoparlamentní¹⁵ a mimovolební**. Strany podle něho nej-

D.-L. Seiler, by komunistické nebo fašistické strany v pluralitním prostředí byly něčím naprosto odlišným od stejných stran potom, co se zbavily svých soupeřů. Podle druhé koncepce, kterou zastávají M. Duverger a P. Braud, naopak vnitřní rozdíly mezi stranami vysvětlují, proč některé z nich, tzv. totalitní strany, se už v konkurenčním pluralitním prostředí připravují na monopol moci a na odstavení svých soupeřů, a proto se už v této situaci podstatně liší od tzv. specializovaných stran. K této otázce se později vrátíme. Částečně s ní souvisí i značně diskutovaná otázka, zda lze vůbec hovořit o „systémech“ jediné strany a je-li vlastně totalitní strana ještě stranou.

¹⁴ Viz citované klasické dílo M. Duvergera *Les partis politiques*, 10. vyd. 1981, o které se ve lice opírám.

¹⁵ „Mimoparlamentní vznik“ strany je něco jiného než „mimoparlamentní strana“: mimo-

prve vznikly obvykle současně s volebními a parlamentními procedurami reprezentativní (zastupitelské) demokracie, s rozšířením volebního práva a parlamentních výsad.¹⁶ Nejprve se v parlamentě vytvářejí skupiny sdružující poslance stejné orientace ke společné akci (tak u nás vznikly po listopadové revoluci např. Meziparlamentní klub demokratické pravice a Liberální klub). Mezi takovými parlamentními skupinami (kluby) a místními volebními výbory, které mají za úkol získat pro kandidáta patronát (záštitu) významných osobností a shromáždit fondy potřebné k vedení jeho kampaně, se utvářejí pravidelné styky a stálá koordinace, a to tak, že sblížení poslanců nahoře vede zákonitě ke spojování, sdružování volebních výborů dole. Iniciativa pochází obvykle z parlamentní skupiny (parlamentního klubu). Jakmile strana vznikne, založí z centra nové volební výbory a vytvoří štáb odlišný od vedení své parlamentní skupiny (parlamentního klubu), ale zachovává si hluboké stopy svého původu. Tak se vytvořily podle Duvergera první moderní politické strany.

Některé strany však vznikají vně volebního a parlamentního rámce. V řadě případů strany vzešly z předem existující instituce, jejíž vlastní činnost spadá mimo volby a parlament. Mezi těmito institucemi uvádí Duverger odbory, průmyslové a obchodní instituce, jako jsou banky

parlamentní strana je taková strana, která ve stávajícím zákonodárném období není zastoupena v parlamentu, ať už je její původ parlamentní, nebo mimoparlamentní.

¹⁶ Pravděpodobně první, kdo viděl v moderních politických stranách dítko všeobecného volebního práva a reprezentativní (neboli zastupitelské) demokracie, byl Max Weber (připomeňme jeho známou přednášku *Politik als Beruf* z roku 1919, která vyšla v roce 1929 i v češtině – v překladu Jana Mertla – a nedávno také ve slovenštině). Ojedinelé se však vyskytují organizace víceméně už odpovídající politickým stranám, přinejmenším pokud jde o jejich cíl, i v hluboké minulosti, například už za římské republiky, ve vlámských městech, které se vzbouřily proti Filipu Sličnému, v konfliktech středověkých měst severní Itálie, například mezi guelfy a ghibellini, ve Francii za náboženských válek, v Anglii od doby Stuartovců, ve Švédsku v 17. a 18. století a v klubech za Francouzské revoluce. Diskusi o tom, zda politické strany jsou novým nebo starým jevem, se snažil vyřešit D.-L. Seiler tím, že rozlišoval mezi jejich cílem, který je dávný, a jejich organizací (tj. prostředky k uskutečnění toho cíle), která je poměrně nedávná – vznikla v 19. století. Dříve bezpochyby existovaly kluby, frakce, parlamentní kliky apod., ale moderní strany ve smyslu stálých strukturovaných organizací zaměřených na dobytí a vykonávání moci se zrodily až s moderní reprezentativní demokracií (viz také P. Bénétou, *Introduction à la politique moderne*, Hachette, Paris 1987, s. 186). Zatímco Duverger zdůrazňoval význam zavedení všeobecného volebního práva pro vznik a rozmach politických stran, Seiler (např. ve své knize *Les partis politiques*, A. Colin, Paris 1993, s. 19) podobně uvádí, že moderní politické strany jsou výsledkem vstupu lidových mas do politické scény. Tuto myšlenku v citované Duvergerově práci rovněž najdeme, například v závěru (s. 554–556 zmíněného vydání).

a velké podniky, sdružení intelektuálů, svobodné zednářství, církve a náboženské sekty, sdružení bývalých bojovníků, politické ligy, tajné společnosti a podzemní, ilegální skupiny.

Pokud jde o **politické ligy**,¹⁷ jsou to podobně jako strany sdružení utvořená k politickým cílům, ale používají k jejich dosažení jiných metod. „Strany jednají vždy na volebním a parlamentním poli, když ne výlučně, přinejmenším v podstatné míře; ligy naopak nepředstavují kandidáty do voleb a nesnaží se sdružovat poslance; jsou to čistě propagační a agitační mašinerie. Z jejich podstaty plyne, že jsou silně protiparlamentní a nerespektují demokratická pravidla hry. Tím se liší od fašistických a komunistických stran, jejichž učení je rovněž antiparlamentní, ale které si slouží parlamentem k dobytí moci.“¹⁸

Politické ligy užívají tedy primitivních metod, neboť demokracii je pochopitelně účinnější ničit zevnitř volebními a parlamentními metodami než zvnějšku. Proto mají ligy zájem přeměnit se v extremistické strany. Například italská fašistická strana měla nejprve charakter ligy, než se stala skutečnou politickou stranou.

K **ilegálním a podzemním seskupením** Duverger poznamenává, že když pro ně přestane platit zákaz činnosti, mají sklon přetvořit se ve strany.

V Československu jmenujme především Hnutí za občanskou svobodu (HOS), disidentské sdružení druhé poloviny 80. let, jež sice nebylo tajné, ale československé úřady ho neuznávaly. V jeho rámci se utvořila a později osamostatnila Občanská demokratická aliance (ODA) Pavla Bratínky a Daniela Kroupy, která zůstala v Občanském fóru do doby, než došlo k jeho rozdělení, a potom vystupuje jako samostatná strana. Z Hnutí za občanskou svobodu vznikla také malá Křesťanskodemokratická strana (KDS) V. Bendy, která se od Občanského fóra odloučila dříve než ODA (už v březnu 1990) a do parlamentních voleb v červnu 1990 šla v rámci křesťanskodemokratické

¹⁷ Připomeňme jednou provždy, že ne každá organizace, která má ve svém názvu „liga“, odpovídá pojmu ligy (viz třeba Liga severu v Itálii), podobně jako ne každá strana, která se nazývá „liberální“ nebo „demokratická“ (nebo oboje), je nutně liberální nebo demokratická (viz třeba Žirinovského strana v Rusku) atd. Nálepka neboli etiketa strany nebo jiné politické organizace jistě o něčem vypovídá, ale nemusí vždycky podávat klíč k její odborné klasifikaci. Neznamená to, že by se politolog vyvyšoval do role nějakého hlavního rozhodčího, ale skromněji prostě to, že ho zajímá víc zboží samo než obal, do něhož je zabaleno.

¹⁸ M. Duverger, *Les partis politiques*, cit. vyd., s. 35.

koalice. V červnu 1991 z ní vystoupila a vytvořila potom koalici s Občanskou demokratickou stranou (ODS).

Dále je třeba uvést Demokratickou iniciativu (DI), což byla také nelegalizovaná, i když ne tajná skupina, z níž vznikla malá Liberálnědemokratická strana (LDS) Emanuela Mandlera; ta může vystupovat jako legální politická strana také teprve po listopadu 1989. Od Občanského fóra se oddělila hned po parlamentních volbách z června 1990. Brzy potom, co jejího prvního předsedu vystřídala v čele strany Viktorie Hradská, došlo v této straně k rozkolu. Ta část, která následovala novou předsedkyni, se začátkem roku 1992 rozpustila a její členové individuálně vstoupili do Občanské demokratické aliance. Druhá část, která zůstala věrná původnímu předsedovi Mandlerovi, s rozpuštěním strany nesouhlasila, ale do nového parlamentu se nemohla dostat, protože Občanská demokratická strana (ODS), koaliční partner Křesťanskodemokratické strany, si nepřála, aby na společné listině ODS-KDS byli za KDS také někteří členové Mandlerovy frakce LDS. Jeden z významných členů Mandlerovy frakce, poslanec Bohumil Doležal, vstoupil do ODS, kterou později opustil.

Duverger uvádí, že v řadě bývalých okupovaných zemí se odbojová hnutí snažila přeměnit ve strany, většinou však neúspěšně. Italská křesťanskodemokratická strana v té podobě, jak existovala po 2. světové válce, pochází podle něho do značné míry z bývalých odbojových podzemních organizací.

Zajímavý je případ **komunistické strany** v Sovětském svazu, která přešla roku 1917 z ilegality k moci a zachovala si řadu rysů své předchozí organizace (kterou pak napodobovaly komunistické strany ve všech částech světa), což potvrzuje vliv vzniku strany na její trvalou strukturu.

Podle mého názoru však nelze říci, že by nedemokratický ráz komunistické strany vyplýval výlučně z ruských (nebo obecněji zaostalých) podmínek a z mechanické aplikace – ať už vnucené či dobrovolné – tohoto modelu i za jiných okolností. Lenin ve svém spisku *Co dělat* (1902) samozřejmě přizpůsobil strategii své strany specifické situaci Ruska, sám se však považoval v první řadě za příslušníka mezinárodního marxistického hnutí. Ve svém textu *Odbory, současná situace a omyly Trockého* z prosince 1920 zdůrazňuje Lenin výslovně, že nejen v Rusku, „jedné z nejzaostalejších kapitalistických zemí, ale také ve všech ostatních kapitalistických zemích“ je dělnická třída natolik roztržena a zkorumpována, že organizace, která ji celou sdružuje, je neschopná vyko-

návat své panství; to může provést jediné její „avantgarda“. Neškodí zde připomenout, že Leninova teze, podle níž revolučního uvědomění se může dostat dělnické třídě jen zvenčí (že, jinými slovy, dělnická třída k němu nemůže dospět svými vlastními silami), nepochází z požadavků ruské situace, ale Lenin ji přebрал od Karla Kautského – z jeho polemiky týkající se rakouské sociálnědemokratické strany.

To, proč koncepce totalitní komunistické strany neplyne jen ze zvláštních podmínek zaostalých zemí, vysvětlil Lenin jasně v předmluvě francouzského a německého vydání své knihy *Imperialismus, nejvyšší stádium kapitalismu*.¹⁹ Dobře postřehl, že v rozporu s Marxovými představami právě ve vyspělých západních zemích proletariát není ani zbídačený, ani revoluční. Jeho vysvětlení je však chybné. Lenin totiž nemohl uznat Marxův omyl, a tak tkví podle něho příčina prostě v tom, že průmyslově rozvinuté země západní Evropy vykořisťují země třetího světa, získávají tím koloniální nadzisky, jichž užívají ke korumpování části dělnické třídy svých vlastních zemí, tzv. dělnické aristokracie. Ta na oplátku působí na dělnické hnutí, které se pod jejím vlivem stává „reformistické“ a „oportunistické“, místo aby bylo revoluční. Proto je tedy i v průmyslově vyspělých zemích zapotřebí strany „revolucionářů z povolání“.

Jak dobře pochopili Herbert Marcuse²⁰ a zejména Alfred G. Meyer²¹, totalitní charakter komunistické strany souvisí s obecným mezinárod-

¹⁹ Viz V. I. Lenin, *Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu*, Svoboda, Praha 1949, zejména „Předmluva k francouzskému a německému vydání“ datovaná 6. 7. 1920, s. 9–14.

²⁰ Viz H. Marcuse, *Soviet Marxism* (franc. překl. *Le marxisme soviétique*, Gallimard, coll. Idées, Paris 1963), zejména první kapitola.

²¹ Viz vynikající práci A. G. Meyera, *Leninism* (Harvard University Press, franc. překl. *Lénine et le léninisme*, Payot, Paris 1966), hlavně 1. část, jakož i jeho studii „Russian Utopians and Soviet Ideologists“ (in: *World Politics*, sv. 9, č. 1, říjen 1956, s. 118–128). Lze doporučit také studii o leninismu Bertrama D. Wolfa ve sborníku *Marxism in the Modern World* (Stanford University Press, Stanford 1965, franc. překl. *De Marx à Mao Tsé-toung*, Calmann-Lévy, Paris 1967).

U nás byl největším znalcem leninismu historik Jan Slavík (1885–1978), jehož špičková díla jsou *Lenin* (Melantrich, Praha 1934) a *Leninova vláda 1917–1924* (Melantrich, Praha 1935). Jeho interpretace však bohužel příliš nevybočovala z „konvenční moudrosti“ převládající v českém prostředí od T. G. Masaryka (k jehož 2. vydání *Ruska a Evropy* ostatně Slavík napsal dodatek) a kterou později v „krizových“ letech šedesátých u nás reprezentoval zejména Jiří Cvekl (dokud se nepodrobil ponižující „sebekritice“ za normalizace). Podle Masaryka je ruský komunismus především „ruský“ a „negramotný“: „Rusové nemohou vyniknout nad sebe. A podle toho vypadá jejich komunismus a socialism – to jest není to a nemůže to být socialism a komunism marxistický, vědecký“ (T. G. Masaryk, *O bolše-*

ním historickým vývojem a „autentickou“ marxistickou doktrínou neméně než s místními poměry zaostalého Ruska.²² „Stalo se módou,“ konstatoval A. G. Meyer, „připisovat umírněné tendence liberálním Evropanům a ‚tvrdé‘ tendence Rusům a Asiatům, mezi jiným slavjanofilům. To je však zjednodušené zevšeobecnování, které pomlčuje o jistých autoritářských tradicích v Evropě. S ideologií slavjanofilů se setkáváme u Herdera, Rousseaua, Hegela a Burkeho, kteří jsou Evropané.“²³

Strany vzniklé mimo volby a parlament se obecně podle Duvergera vyznačují řadou charakteristik, kterými se jasně odlišují od stran vzešlých z parlamentního a volebního procesu. Především jsou obecně centralizovanější, protože se rodí z vrcholu, špičky, zatímco strany utvořené ve volebním a parlamentním procesu vycházejí z báze. Místní oddělení (tzv. sekce) se tam totiž ustavují na podnět předem už existujícího centra. Ve druhém typu stran jsou to naopak předem ustavené

victví, Evropský literární klub, Praha 1990, s. 30). Z podobných premis vycházel později Jiří Cvekl, který z nich v č. 8/1968 teoretické revue KSC *Nová mysl* vyvodil, že československý pokus o uskutečnění nového modelu socialismu prý může vytvořit typ tak blízký původnímu marxismu, jaký doposud nikde na světě nebyl dosažen...

Podle takových koncepcí je buď komunismus despotický, ale zasahuje jen nerozvinuté země, anebo se vztahuje i na země průmyslově vyspělé, ale tam má prý „lidskou“ nebo demokratickou „tvář“. V obou těchto podobách vede tato koncepce k uspávacímu závěru, podle něhož pro rozvinuté země komunismus nepředstavuje hrozbu.

Iluzorní československý model „socialismu s lidskou tvář“ jsem analyzoval v subkapitole „Le modèle tchécoslovaque du socialisme à visage humain“ své knihy *Od Pražského jara k Moskevskému jaru*, kde jsem mj. upozornil, že není správné stavět radikálně proti sobě ruský marxismus a západní marxismus. Někteří ruští marxisté – a nikoli bezvýznamní, například Plechanov – přece odsoudili ruský komunismus. A pokud se někteří západní marxisté jako K. Kautsky také distancovali od bolševismu, skutečností zůstává, že mnozí západní marxisté – a velká část západních intelektuálů vůbec – nadšeně podporovali sovětský režim v době největšího stalinského teroru (viz M. Novák, *Du Printemps de Prague au Printemps de Moscou*, Georg, Genève 1990, zejména s. 101).

V české literatuře podrobil nelitostně kritice ideologii reformně-komunistických intelektuálů Pražského jara Petr Pithart ve své brilantní knize *Osmašedesátý* (Rozmluvy, Praha 1990), kterou původně vydal pod pseudonymem J. Sládeček v exilovém nakladatelství Index v Kolíně nad Rýnem.

²² Tímto aspektem se víc zabývám ve své stati „T. G. Masaryk, kritik marxismu“; viz M. Novák, „T. G. Masaryk, critique du marxisme“, in: V. Peška, A. Marès (eds.), *Thomas Garrigue Masaryk, Européen et humaniste* (Etudes et documentations internationales & Institut d'études slaves, Paris 1991, s. 113–139, zejm. s. 132–136). Tento můj text, který knižně vyšel až roku 1991, je referát, který jsem přednesl na mezinárodním symposiu „T. G. Masaryk, Evropan a humanista“, pořádaném roku 1980 v Paříži.

²³ A. G. Meyer, op. cit., s. 237.

„výbory“, které si utvářejí ústřední orgán, jehož účelem je koordinovat jejich činnost; aby si udržely co největší autonomii, omezují místní výbory pravomoc centra.

Také více či méně decentralizovaný ráz instituce, která stranu ustavuje, má samozřejmě vliv na stupeň její decentralizace; například labouristické strany jsou méně centralizovány než komunistické strany, strany vytvořené kapitalistickými sdruženími jsou méně centralizovány než strany labouristické atd. Zárodečné strany, které vznikly v Československu po revoluci roku 1989 z předem existujících neoficiálních sdružení vytvořených ještě za komunismu, obvykle příliš centralizované nebyly, protože disidentská sdružení měla často velmi volný charakter, leckdy šlo jen o neformální sdružení okolo jednoho manifestu (HOS, DI).

Zajímavý, i když poněkud složitý příklad aplikace Duvergerových kritérií představuje Občanské fórum: na jedné straně jeho mocenské centrum (tzv. koordinační centrum) rozhodovalo nejčastěji samo a udržovalo jen minimální kontakt s místními občanskými fóry a jen velmi málo je konzultovalo. To nevyplývá jenom z požadavků situace, protože k tomu docházelo i tehdy, kdy to už okolnosti nevyhrozovaly. Lze to přinejmenším částečně vyloučit jako důsledek mimovolebního a mimoparlamentního vzniku. Místní a podniková občanská fóra však na druhé straně měla ve vztahu ke koordinačnímu centru také značnou autonomii. To pro změnu plyne ze spontánního způsobu, jímž se občanská fóra začala vytvářet, a potvrzuje to Duvergerovu tezi o vlivu způsobu vzniku strany (v daném případě hnutí) na její pozdější fungování. Obecně však platí vztah mezi vněparlamentním původem a vyšší centralizací.

Z obdobných důvodů jsou strany vzniklé mimo rámec volební a parlamentní soutěže kompaktnější (soudržnější) a disciplinovanější (ukázněnější); mají totiž k dispozici předem existující organizaci, která přirozeně spojuje všechny její základní buňky, zatímco strany pocházející z volebního a parlamentního cyklu musí takové spojení teprve utvořit.

Také vliv parlamentní skupiny (v Německu se říká parlamentní frakce, u nás se vžil termín parlamentní klub) je v těchto dvou typech stran velmi odlišný. Ve stranách, které koření ve volební a parlamentní soutěži, hrají poslanci podstatnou roli, což je pochopitelné, když vezmeme v úvahu mechanismus vytváření takové strany. Ve stranách mimoparlamentně vzniklých je vliv poslanců slabší; na parlamentní klub se v nich ostatně pohlíží víceméně s nedůvěrou a řídicí výbor se snaží si ho podřídit.

Zkrátka celý život strany nese podle Duvergera pečeť svého zrodu.²⁴ Strany zformované v parlamentním procesu spatřují v dobytí po-

slaneckých křesel hlavní cíl. Pro strany vzniklé mimo parlament je volební a parlamentní boj jistě také velmi důležitý, je to však jen jeden z prostředků, jež k uskutečnění svých cílů užívají. Duverger dává příklad dnes už zaniklého Lidového republikánského hnutí ve Francii (MRP), stranu křesťanskodemokratického typu, pro niž bylo podstatné prosazovat jisté duchovní a mravní hodnoty v politickém životě, což dává výchovnému působení místo stejně důležité jako volebnímu zápasu. Pokud jde o komunistickou stranu, ta vidí ve volebním boji obvykle pouze druhotný prvek v celkové strategii zaměřené na úplné dobytí moci a její totalitní vykonávání.

Jinak řečeno to, zda strany vznikly ve volebním procesu nebo z předeem existující instituce, bude mít podle Duvergera pravděpodobně dlouhodobý dopad na jejich organizační strukturu. Různé typy organizací stran Duverger rezuje v typologii, kterou považuje za základní: v rozlišení mezi „**stranami mas**“ (masovými stranami, *partis de masses* ve francouzském originálu) a „**stranami kádrů**“ (kádrovými stranami, *partis de cadres*). Hlavní rozdíl mezi těmito dvěma základními typy stran nespočívá v počtu členů, ale v rozdílné struktuře.

V sociálnědemokratických stranách má rekrutování členů základní význam, a to jak z hlediska politického, tak z hlediska finančního. Z politického hlediska proto, že mělo za úkol vychovávat dělnickou třídu a připravovat její elitu, aby byla schopna převzít vládu a správu státu. Z finančního hlediska proto, že sociálnědemokratické strany se přinejmenším v minulosti (v první polovině 20. století) hospodářsky opíraly v prvé řadě o členskou příspěvky.

Straně kádrů jde naproti tomu o to, shromáždit význačné osobnosti, připravit volby a udržovat kontakt s kandidáty. Zajímají je především osobnosti trojího druhu: v prvé řadě vlivné osobnosti, jejichž jméno, prestiž nebo charisma získají kandidátu hlasy, dále pak specialisté schopní organizovat volební kampaň a konečně mecenáši. Nerozhoduje tu tedy množství, kvantita, ale kvalita. Co strany mas získají množstvím, toho dosáhnou strany kádrů selekcí, výběrem. Vstup do strany, členství, tu pak nemá stejný význam, je to individuální akt založený na specifických kvalitách či schopnostech, vyhrazený jen pro některé.

²⁴ Tuto myšlenku dále rozvinul italský politolog Angelo Panebianco, podle něhož organizace strany zůstává poznamenána podmínkami svého vzniku. Tak například je třeba brát v úvahu fakt, že německou sociálnědemokratickou stranu politická moc zpočátku pronásledovala (viz A. Panebianco, *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge University Press, Cambridge 1988).

Ptát se po přesném množství členů tam nemá smysl (u nás se straně kádrů nejmíc blíží ODA).

Rozlišení stran kádrů a stran mas zhruba spadalo vjedno s přechodem od omezeného k všeobecnému volebnímu právu. Zavedení a rozšíření všeobecného volebního práva vedlo obvykle (s výjimkou USA) k rozvoji sociálnědemokratických stran, tj. stran mas. Rozlišení stran kádrů a stran mas odpovídá tedy také (avšak jen velice zhruba) rozlišení mezi pravíci a levíci, mezi buržoazními a proletářskými stranami (ale později i další strany, např. křesťanskodemokratické, převzaly organizační strukturu sociálnědemokratických stran).

Lze shrnout, že strany kádrů odpovídají decentralizovaným a slabě rozčleněným stranám organizovaným na základě „výborů“, jak byly typické pro liberální a konzervativní strany. Strany mas odpovídají stranám spočívajícím organizačně na „sekcích“ (odbočkách), které jsou centralizovanější a silněji rozčleněné. Prvními stranami mas byly sociálnědemokratické strany. Pokud jde o strany založené především na podnikových a místních „buňkách“ (komunistické strany) a na „milicích“ (především strany fašistického typu), ty jsou rovněž stranami mas, ale s tím rozdílem, že komunistické strany pořádají pravidelně čistky, které mají za úkol zbavit se vlašných, pasivních nebo podezřelých členů. „Kvalita“ se tím opět staví nad kvantitu. Ostatně komunistické strany dost přísně kontrolují vstup do strany. (Ve fašistických stranách je tato kvalitativní tendence ještě silnější, aspoň pokud jde o teorii /značně aristokratickou/, mnohem méně už v praxi.) Podle Leninova pojetí strana sdružuje „nejuvědomilejší část“ dělnické třídy; není to tedy strana třídy jako celku, ale strana elity.

Tomuto Duvergerovu rozlišení mezi stranami kádrů a stranami mas odpovídá rozlišení na strany „individuální reprezentace“ a strany „sociální integrace“, s nímž přišel Sigmund Neumann. Stranám kádrů odpovídají strany individuální reprezentace a stranám mas strany sociální integrace. A podobně jako Duverger rozděluje strany mas na totalitní a specializované, staví Neumann proti sobě „totalní“ strany integrace a „demokratické“ strany integrace.²⁵

Sám Duverger si byl vědom, že rozlišení na strany kádrů a strany mas se nesmí brát příliš dogmaticky. Nemluvě o tom, že existují různé typy stran kádrů i stran mas, dalo by se navíc říci, že se jedná o „ideál-

²⁵ Viz S. Neumann, „Toward a Comparative Study of Political Parties“, in: S. Neumann (ed.), *Modern Political Parties. Approaches to Comparative Politics*, University Press, Chicago 1956, s. 403–405.

ní typy“, tj. myšlenkové konstrukce, protože konkrétní strany obvykle neodpovídají plně ani jednomu z těchto typů, ale v té či oné míře kombinují charakteristiky obou.

Jiní autoři se snažili Duvergerovu typologii doplnit o další pojmy, a to tím spíš, že od doby napsání Duvergerova klasického díla se politické strany dále vyvíjely. Otto Kirchheimer navrhl k postizení typu stran, který se po 2. světové válce v Evropě značně rozšířil a který neodpovídá plně ani straně kádrů, ani straně mas, pojem „**strana pro všechny**“ neboli **všelidová strana** (v angličtině Catch-all Party, ve francouzštině parti attrape-tout). Podle něho mají strany za funkci politicky integrovat skupiny a jejich členy, kteří předtím zůstávali vně oficiální politické společnosti, a udělat z nich plnoprávné účastníky politického procesu. To se v době před 1. světovou válkou a mezi dvěma světovými válkami nepodařilo. Strany kádrů lidové vrstvy neintegrovaly, zatímco strany mas je integrovaly, ale proti systému, tj. institucionalizovaly jejich sociální izolovanost. Kirchheimer vysvětluje²⁶, že po 2. světové válce se naopak strany mas (neboli strany sociální integrace), které vznikly v době silných třídních a náboženských konfliktů, postupně přeměňují ve všelidové strany „pro všechny“ (Volkspartei). Tak například některé velké sociálnědemokratické strany opouštějí dřívější výchovné ambice, soustřeďují se víc na volby v naději, že tak osloví co nejširší spektrum publika. Catch-all Party musí oslabovat konflikty, klást důraz na to, co spojuje, a být otevřená starostem voličů i zájmům nátlakových skupin. Jedině velké strany se mohou stát stranami „pro všechny“. Evropské strany pro všechny se rozšiřují v době dezideologizace, která mocně přispívá k jejich rozmachu.

Souběžně s tím uvnitř stran kádrů pozorujeme vývoj, který vyúsťuje v to, co Jean Charlot nazývá „**stranou voličů**“ (ve francouzském originálu parti d'électeurs), kterou odlišuje od „strany notáblů“ (parti de notables), tj. strany kádrů, a „strany aktivistů“ (parti de militants), tj. strany mas.²⁷ Strana voličů na rozdíl od tradičních stran kádrů plně přijímá demokra-

²⁶ Viz O. Kirchheimer, „The Transformation of Western European Party System“, in: J. La Palombara, M. Weiner, op. cit.

²⁷ Viz J. Charlot, *Le Phénomène gaulliste*, Fayard, Paris 1970, kap. III, s. 63–85. Tato strana voličů je blízka nejen tomu, co Kirchheimer nazývá stranou pro všechny (Catch-all Party), ale také tomu, co Sartori nazývá „**masovou volební stranou**“ (v angličtině Electoral Mass Party), kterou odlišuje od „**parlamentně volební strany**“ (Legislative-Electoral Party), což je ekvivalent strany kádrů, a od „**strany organizace mas**“ (Organizational Mass Party), což je ekvivalent strany mas.

cii mas, skupinovou solidaritu a disciplínu, nespokojuje se s hledáním významných osobností, není tedy elitářská, nevyhýbá se organizování masových manifestací nebo lidových veselí. Neopírá se tedy jen o osobnosti, jako tradiční strana kádrů, ani jen o aktivisty, jako strany mas, ale především o voliče. Spokojuje se se značně širokým základem hodnot, což jí umožňuje soustředit okolo sebe maximum stoupenců. Občanská demokratická strana (ODS) Václava Klause odpovídá u nás zhruba této kategorii.

Mezi tím, co Charlot nazývá „stranou voličů“ (*parti d'électeurs*), a tím, co Kirchheimer nazývá stranou pro všechny (*Catch-all Party*), není takřka žádný rozdíl. Strany kádrů a strany mas mají v druhé polovině 20. století tendenci ke sblížení a rozdíly mezi nimi se začínají stírat. Konečně politologové Richard Katz a Peter Mair vysledovali v posledních desetiletích (zhruba od 70. let) další etapu v rozvoji těchto trendů: strany se stále víc propojují se státem, který je financuje, a v podmínkách spolupráce relevantních stran (k níž dochází zejména v tzv. konsociačních demokraciích) se vytváří jakési „kartelové strany“ a „kartel stran“.²⁸

Jakou stranu potřebujeme podle Václava Klause

Je v této souvislosti zajímavé připomenout, jak Václav Klaus, jediný předseda Občanského fóra a budoucí předseda ODS, uvažoval o charakteru politické strany, kterou je třeba u nás utvořit. Dával přednost spíš straně mas nebo straně kádrů? Jeho názory v této věci prošly určitým vývojem, přestože nejzákladnější obrysy zůstávají stejné. Začátkem listopadu 1990 prohlašuje, že není jeho ambicí vymyslet si něco zcela nového, že přijímá instituce, které se osvědčily, tj. trh v ekonomice a strany v politice: „Věřím v smysluplnost politických stran. **Jestli strana musí být ‚tuhého‘ typu nebo víceméně jen stranou volební, jako je tomu v USA, to už je věc druhá.** V každém případě je pro mě dlouhodobá existence občanských iniciativ v praktické politice stejně neschůdná jako myšlenka centrálního plánování v ekonomii. ... Myslím, že občanské iniciativy jsou krátkodobá věc. ... Nemyslím, že mohou

²⁸ O „kartelové straně“ a „kartelu stran“ viz P. Mair, R. Katz, „Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party“, in: *Party Politics*, sv. 1, č. 2/1993, s. 5–28. Srovnej též M. Klíma, „Strana kartelového typu“, in: *Politologický časopis*, sv. 3, č. 1/1996, s. 4–12.

být v normální situaci základem politické struktury společnosti“.²⁹

Několik dní poté prohlašuje Václav Klaus v jiném interview: „**Myslím, že [OF] se v budoucnu přemění ve stranu volného, volebního typu**“.³⁰ V průběhu pracovního setkání občanských fór v Olomouci začátkem prosince téhož roku Klaus tuto svou myšlenku upřesňuje a částečně reviduje. Prezentuje tam svůj program nazvaný „Co chceme a co nechceme,“ kde – pravděpodobně pod vlivem příznivých průzkumů veřejného mínění – tuto stranu „volného, volebního typu“ odmítá a hlásá potřebu pevněji organizované strany s masovou členskou základnou: „Ukazuje se, že snaha udržet OF v současné podobě, tedy jako širokou koalici nejrůznějších politických názorů, která se stále vrací a ohlíží k magickému datu 17. listopadu 1989, jako širokou koalici, jejímž jediným stmelujícím prvkem byl odpor proti minulé komunistické totalitě, je nejen nereálná, ale také nebezpečná. ...

Potřebujeme skutečnou politickou stranu, potřebujeme politickou stranu s programem, jehož sjednocujícím prvkem musí být ekonomická reforma nasměrovaná k vytvoření tržní ekonomiky, založené na soukromém vlastnictví. ... Z kvantitativního hlediska se podle mně dostupných sociologických průzkumů jeví, že by do této strany bylo ochotno vstoupit řádově 10 procent našich voličů, což by znamenalo možnost okamžitě vytvořit stranu s poměrně širokou členskou základnou (několik set tisíc lidí). Kolem této členské základny je samozřejmě možné vybudovat mnohonásobně větší základnu voličů. ... V naší přechodné době by se muselo jednat o stranu, která by sdružovala své členy primárně na základě jejich politických zájmů. Nikoli tedy výlučně stranu světónázorového typu, která by byla stmelena a sjednocována výlučně nebo dominantně tou či onou ideologií...

Nedomnívám se, že by v současné době u nás stačila tak často zmiňovaná strana volebního typu, tedy typu jakéhosi volebního štábu, který se čas od času schází ke zvolení dosavadních nebo případně nových vůdců. Právě pro současné přechodné období potřebujeme pevnější strukturu s funkcionářským aktivem na místní, regionální i republikové úrovni. ... V rámci organizační struktury takové strany se mi jeví naprosto jasnou nezbytností individuální členství“.³¹ To, co V. Klaus nazýval „stranami volného, volebního typu“, odpovídá zhruba stranám kád-

²⁹ Interview s V. Klausem, *Lidové noviny*, 2. 11. 1990, s. 9.

³⁰ „Rozchod s minulostí“, interview s V. Klausem, *Respekt*, č. 35/1990, 7. 11.–13. 11. 1990, s. 6.

³¹ V. Klaus, „Co chceme a co nechceme“, *Občanský deník*, 10. 12. 1990, s. 1 a 3.

rů (M. Duverger), stranám individuální reprezentace (S. Neumann), stranám notáblů (J. Charlot) a parlamentně volebním stranám (G. Sartori). Pokud v jedné chvíli V. Klaus předpokládal, že OF se přemění v tento typ strany, on sám dává přednost podle všeho „masové volební straně“ (G. Sartori), tj. „straně voličů“ (J. Charlot) neboli „straně pro všechny“ (O. Kirchheimer). Bere však především v úvahu, co je v dané situaci realizovatelné. Klausovi se rozhodně podařilo vytvořit velkou moderní (a nikoli postkomunistickou) politickou stranu. Málakdo u nás si uvědomuje, jaký klíčový význam pro Českou republiku to má.

Ke vzniku stran ještě jinak

Vraťme se však ke vzniku stran. Dva Duvergerovy způsoby vzniku stran (volební a mimovolební) je třeba doplnit o třetí – strany vzniklé **sloučením nebo naopak rozštěpením jiných (už existujících) stran.**

Dále je k Duvergerově tezi třeba poznamenat, že v zemích jako je Norsko nebo Švédsko se strany objevují **před** rozšířením volebního práva a v Dánsku a ve Francii naopak několik desetiletí **po** jeho rozšíření.

Pokud pak jde o **Spojené státy americké**, lze tam sice také hovořit o volebním vzniku stran, ale nikoli o parlamentním, nýbrž spíš **prezidentském** vzniku. „Klíč fungování mladé americké republiky se vskutku nachází v Bílém domě, nikoli v Kapitolu.“³² Dobytí prezidentství je tam prvořadou sázkou pro každou stranu.

Obecněji lze říci, že strany ve Spojených státech se značně liší od západoevropských stran. Samuel J. Eldersveld³³ na základě důkladného studia organizace republikánské a demokratické strany dospěl dokonce k tomu, že zatímco organizační pavouk (schéma) strany je klasicky hierarchický, její faktická struktura je naopak „**stratarchická**“, tj. každá úroveň moci a rozhodování je autonomní a organizuje se, jak se jí zalíbí, a to i na úrovni základních organizací. Proti Robertu Michelsovi a jeho pokračovatelům, zdůrazňujícím oligarchicko-byrokratický ráz stran charakterizovaný na jejich špičkách uzavřeným vnitřním okruhem vůdců z povolání, Eldersveld namítá, že stranická moc není soustředěna na vrcholu, ale je rozdělena mezi různé úrovně moci a rozhodování, je propustná jak na špičce, tak na úrovni základní organizace.

³² D.-L. Seiler, *De la comparaison des partis politiques*, Economica, Paris 1986, s. 177.

³³ Viz S. J. Eldersveld, *Political Parties. A Behavioral Analysis*, Rand McNally, Chicago 1964.

To však neplatí v Evropě ani o stranách mas, ani o stranách kádrů. Stratarchický model tedy není alternativním modelem k modelu oligarchicko-byrokratickému, ale charakterizuje zvláštní organizaci stran ve Spojených státech.

Národní strany ve Spojených státech jsou jednak federace, svazy stran organizovaných v každém státě Unie, jednak dost volné aglomeráty mezi třemi nezávislými organizacemi, které se utvářejí k volbě prezidenta, dále ve Sněmovně reprezentantů a v Senátu. V tom se obě velké americké strany podobají. Národní výbor strany svolává každé čtyři roky národní nominační „konvenci“, tj. shromáždění, jež vybírá kandidáty na místo prezidenta a viceprezidenta (ale na žádné jiné posty), připravuje národní volební platformu (která však není pro nikoho závazná) a ustavuje národní výbor, jehož úkolem je spravovat stranické záležitosti až do následujícího sjezdu. Vedle těchto národních výborů má každá strana další organizaci v obou komorách Kongresu (parlamentu). Připomeňme, že tam nejde o pouhé ekvivalenty parlamentních klubů, protože zajišťují mimo jiné výběr kandidátů, správu volebních kampaní, vypracování politických programů a sběr finančních fondů. Každá komora Kongresu, jak Sněmovna reprezentantů, tak Senát, má vlastní stranické organizace, jež jsou vzájemně nezávislé.³⁴

Konečně pak ve většině **rozvojových zemí** se strany obvykle rodí současně se státem v jakémsi institucionálním vakuu. Kenneth Janda zjistil roku 1962, že v afrických zemích je jen malé procento stran parlamentního původu: 1 z 13, zatímco ve zbytku světa 1 ze 3.³⁵ V Africe a v Asii je v nových státech podle La Palombari a Weinera politická strana „současně účinek i podmínka postupu k modernizaci“,³⁶ předpokládá dosažení určitého stupně ekonomického, sociálního, kulturního a politického vývoje (přechod od subsistenčního k tržnímu hospodářství, začátek alfabetizace, informačních a dopravních prostředků a počínající sociální homogenizaci prostřednictvím urbanizace, ústřední moc a jistou vůli a schopnost jednat společně). La Palombara a Weiner patří vůbec spolu s Almondem, Apterem a Huntingtonem ke stoupencům tzv. **developmentalistického přístupu**, který spojuje vznik

³⁴ Viz R. Kolodny, R. S. Katz, „The United States“, in: R. S. Katz, P. Mair (eds.), *Party Organizations: A Data Handbook on Party Organizations in Western Democracies, 1960–1990*, Sage, London 1992, s. 872–875.

³⁵ Viz K. Janda, *Information Retrieval. Application to Political Science*, Bob-Merril, Indianapolis 1962, s. 24.

³⁶ J. La Palombara, M. Weiner, *Political Parties and Political Development*, op. cit., s. 30.

stran se širším procesem „modernizace“.

V zemích třetího světa často hrají důležitou roli **charismatictí vůdci**: všemocní, laskaví a ochraňující otcové jako dočasný účinný prostředek k rozřešení krize národní identity.³⁷ Mnohé z těchto zemí se pak opírají o systém **jediné strany** (monopartismus), což La Palombara a Weiner vysvětlují tím, že když se nacionalističtí předáci dostanou k moci, mají před sebou volné pole působnosti, a přejí-li si to, mohou zrušit parlamentní systém, zatímco socialistické strany v Evropě měly na vybranou obvykle jen mezi mírovou koexistencí s těmi, kdo řídili parlamentní systém, a občanskou válkou.

Podle výzkumu na Northwestern University, 34,6 % stran ve světovém měřítku vytvořili držitelé politické moci, 21,8 % jiní členové politické nebo administrativní elity, 30,2 % předáci různých sociálních skupin, 7,7 % političtí vůdci stojící mimo zákon, 1,9 % cizinci a jen 3,8 % občané bez zvláštní organizační podpory.³⁸

Strany vznikají zároveň s rozšířením volebního práva a volbami, které institucionalizují konflikt tím, že vyjednávají podle široce uznávaných právních procedur. Účinky konfliktu se jeho institucionalizací zeslabí. Strany jsou tedy jednak činiteli konfliktu, jednak nástroji politické integrace, a to tak, že nejprve se rodí z konfliktu, který poté, co ho institucionalizují, pomáhají integrovat do systému, a tím olamují jeho hroty.

Jak zdůrazňují zejména stoupenci tzv. **historickokonfliktního přístupu**, jehož nejvýraznějším představitelem byl významný norský politolog Stein Rokkan,³⁹ strany se tedy rodí z hlubokého a dlouhotrvajícího konfliktu v globální společnosti. „Není zapotřebí stran, pokud se všichni o všem shodnou,“ napsal jiný specialista Jean Blondel. „Strukturální“ konflikt však sám o sobě nestačí k tomu, aby vyvolal vznik politické strany. Pokud jeho hlavní protagonisté mohou dosáhnout svého, aniž by se museli obrátit na lidové masy, nelze hovořit o stranách. Stra-

³⁷ Připomeňme tezi Maxe Webera, podle níž „charismatické panství“ se objevuje v převratných obdobích. Stojí zde též za zmínku pozoruhodné postřehy Maxe Schelera z jeho studie o vzorech a vůdcích („Vorbilder und Führer“, in: *Schriften aus dem Nachlass*, Berlin 1933).

³⁸ Viz K. Janda, *Political Parties, a Cross-National Survey*, The Free Press, New York 1980, s. 39.

³⁹ Z Rokkanových prací připomeňme aspoň: „Cleavage Structures, Party Systems and Voters Alignments: An Introduction“, in: S. M. Lipset, S. Rokkan, *Party Systems and Voters Alignments: Cross-National Perspectives*, The Free Press, New York 1967, a S. Rokkan, *Citizens, Elections, Parties*, Universitets forlaget, Oslo 1970.

na vzniká tam, kde je třeba získat podporu obyvatelstva, což se musí zdát nutným nebo nejlepším prostředkem k dobytí moci a prosazení programu.

Protože se strany historicky objevují jako nositelé konfliktů, někteří badatelé se snažili roztrdit strany podle těch konfliktů, z nichž vznikly nebo do nichž se zapojily. S. Rokkan⁴⁰ tvrdí, že konstelace konfliktů, jak existují na Západě, plyne z národní a průmyslové revoluce. Obě revoluce zplodily štěpení ve dvou dimenzích, teritoriální a funkční. V první dimenzi jde o územní uspořádání politické kontroly, v druhé o fungování systému v čase.⁴¹

Protiklady teritoriálního charakteru kladou bariéry procesu vytváření národního státu a v krajním případě mohou vést až k odtržení (separaci). Protiklady funkčního charakteru se mohou plně rozvinout teprve po určité teritoriální konsolidaci národního státu. Z kombinace dvou revolucí (národní a průmyslové) a dvou dimenzí (teritoriální a funkční) vzniknou čtyři rozštěpení:

„Dvě z těchto rozštěpení jsou bezprostředními výtvyry toho, co by se dalo nazývat národní revolucí: konflikt mezi centrem vytvářejícím národní kulturu a rostoucím odporem obyvatelstva, které je podřízené a etnicky, jazykově nebo nábožensky odlišné v krajích a periferních oblastech [1]; konflikt mezi centralizujícím, standardizujícím a mobilizujícím národním státem a historicky podloženými stavovskými výsadami církve [2]. Dvě z nich jsou výtvyry průmyslové revoluce: konflikt mezi venkovskými zájmy a nastupující třídou průmyslových podnikatelů [3]; konflikt mezi vlastníky a zaměstnavateli na straně jedné a nevládníky, pracujícími a dělníky na straně druhé [4].“⁴²

Daniel-Louis Seiler na základě těchto konfliktů navrhl genealogickou klasifikaci politických stran.⁴³ Vrátime se k ní, až budeme probírat multipartismus a bipartismus.

⁴⁰ Viz S. Rokkan, *Citizens, Elections, Parties*, cit. vyd.

⁴¹ Viz S. Rokkan, „Cleaveage Structures, Party Systems and Voters Alignments: An Introduction“, in: S. M. Lipset, S. Rokkan, op. cit.

⁴² S. M. Lipset, S. Rokkan, op. cit., s. 14.

⁴³ Viz D.-L. Seiler, *La politique comparée*, Armand Colin, Paris 1982, 5. kapitola.

Zjednodušené schéma S. Rokkana a D.-L. Seilera

<i>průmyslová revoluce</i>		<i>národní revoluce</i>	
<i>dimenze</i>		<i>dimenze</i>	
<i>funkční</i>	<i>teritoriální</i>	<i>funkční</i>	<i>teritoriální</i>
vlastníci	město	církev	centrum
versus	versus	versus	versus
pracující	vesnice	stát	periferie
buržoazní	0	křesťanské	centralistické
dělnické	agrární	sekularistické	autonomistické

Štěpení **vlastníci – pracující** proti sobě staví držitele výrobních prostředků na straně jedné a námezdně pracující, ať už jde o dělníky nebo bílé límce, na straně druhé. Na základě tohoto konfliktu vzniknou hlavní politické strany na Západě. Na jedné straně buržoazní, vezme-li v úvahu jejich sociální „bázi“. Pokud jde o jejich ideologický projekt, mohou být liberální, konzervativní nebo radikální. Na druhé straně dělnické, které se buď snaží zlepšit existující společnost (socialisté), nebo ji svrhnout a nahradit jinou (komunisté).⁴⁴

Štěpení **církev – stát** staví proti sobě stoupence církevního vlivu ve společenském životě a stoupence laicizace a sekularizace. Do první kategorie bývají zařazovány křesťanskodemokratické strany, do druhé radikální strany. Konflikt mezi oběma orientacemi je dnes už značně oslaben.⁴⁵

⁴⁴ Komunisté, jak o tom ještě pojednáme později, jsou však podle jiných autorů, například podle předních francouzských specialistů na politické strany Jeana a Moniky Charlotových, zařazování mezi totalitní strany spadající do protikladu demokratických a monopolistických stran, což Charlotovi označili jako páté rozštěpení občanská společnost – stát. Ostatně už Rokkan měl potíže, kam zařadit komunistické strany. Zavedl pro ně později další, počtem třetí revoluci, kterou nazval „mezinárodní“; mínil tím bolševickou revoluci v Rusku a její dlouhodobý vliv na rozdělování dělnických stran.

⁴⁵ Srovnej M. Klíma, „Nad křesťansko-demokratickými stranami v západní Evropě“, in: *Politologická revue*, č. 1, červen 1995, s. 64–93.

Konflikt **centrum – periferie** staví proti sobě centralisty, hájící zájmy technostruktury, a autonomisty, jež lze rozdělit na federalisty a separatisty.

Konflikt **město – venkov** se politicky projevuje především ze strany venkova, kde se objevují agrární, zemědělské a ekologické strany. Lze však soudit spolu se Seilerem, že švýcarská strana automobilistů, která je zastoupena ve federálním parlamentu v Bernu, reprezentuje městské zájmy.

Funkce stran

Konflikt neopustíme ani v souvislosti s **funkcionalistickým přístupem** k původu stran. Připomeňme tzv. tribunskou funkci. Funkcionalistický přístup se obecně snaží vysvětlit původ politických stran funkcemi, které zastávají, rolemi, které hrají. Tribunskou funkci (ve francouzském originálu fonction tribunitienne) připisuje francouzský politolog Georges Lavau zejména těm politickým stranám, které hájí skupiny, jež mají dojem, že jsou vyloučeny z účasti v daném systému. Tím pádem politické strany, které jsou „zjevně“ (manifestně) nepřátelské politickému systému a jeho hodnotám (tzv. antisystémové strany), plní podle této perspektivy „latentním“ (skrytým) způsobem tribunskou funkci a přispívají nepřímou k zachování určitých prvků tohoto systému. To má znamenat, že fakticky přestávají být revoluční (nebo separatistické atd.), dále že nabyly dost síly a reprezentativity k tomu, aby mohly účinně blokovat nebo překážet fungování systému, aniž by se zmohl odpovědět na to represí nebo jejich zákazem, konečně že mají dostatečnou autoritu nad skupinami, za jejichž mluvčí se vydávají, aby jim zabránily pořádat divoké akce.

Prospívá však vůbec tato tribunská funkce politickému systému? Lavau odpovídá takto: „Ne, v tom smyslu, že narušuje harmonické fungování a že může vyústit v neodpovědných činech a chování tribunských stran. Ano, v tom smyslu, že odvádí od revolučních sklonů a že je v jistých explozivních situacích jedním z prostředků, jak žít se stávajícími štěpeními. Pro strany, které si libují v uskutečňování této (tribunské) funkce, to obsahuje výhodu, že jim poskytuje příznivý terén k jejich růstu systematickým využíváním nespokojenosti, ale představuje to pro ně zároveň riziko, že ztratí svůj revoluční charakter, že se dostanou do vleku leckdy nestálých klientel, a konečně že je to nastálo nebo aspoň dlouhodobě vyřadí z výkonu odpovědnosti a tedy také z výhod

moci.⁴⁶ Obdobně by se dalo uvažovat o některých (post)komunistických stranách v postkomunistických zemích.

Funkcionalisté dále mezi hlavními funkcemi politických stran uvádějí například

- 1) rekrutování, výběr a střídání řídicích pracovníků,
- 2) strukturování veřejného mínění, vytváření politických programů,⁴⁷ čímž se strany stávají podle Aptera zprostředkující proměnnou mezi veřejným míněním a politickou mocí,
- 3) integraci sociálních skupin, sladování neboli harmonizování, seskupování neboli agregování rozmanitých zájmů,
- 4) kontrolu, koordinaci a stabilizaci vládních orgánů.⁴⁸

To se ovšem týká funkcí stran v pluralitních systémech. David E. Apter rozlišuje funkce stran podle toho, zda jde o strany v demokratickém nebo totalitním systému. V totalitním systému má podle něho strana dvojí funkci: utváří skupinovou solidaritu a zajišťuje „vedoucí úlohu“.⁴⁹ Jaké „funkce“ má pak totalitní strana v demokratickém systému? Pokud komunistická strana ve Francii mohla hrát „tribunskou funkci“, jak uvádí Lavau, platilo to o poměrně stabilizované demokracii. A když P. H. Merkl uvádí mezi funkcemi stran také „subverzi“ neboli „kontraorganizaci“,⁵⁰ má tím na mysli, že strany mohou přispět k rozvoji systému tím, že pomohou zlikvidovat překonaný politický systém. Takové strany budou sice „disfunkční“ ve vztahu k danému politickému systému, ale funkční a pozitivní z hlediska globálního sociálního systému, jehož je politický systém součástí. To však o roli komunistických stran říci nelze.

S touto otázkou (dis)funkce a role komunistických (a obecně totalitních) stran se později setkáme v souvislosti se strategiemi stran revoluční opozice, které chtějí zničit politickou jednotku nebo základní principy jejího ústavního systému a užívají k tomu všech možností, ji-

⁴⁶ G. Lavau, „Partis et systèmes politiques: interactions et fonctions“, in: *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, II, 1, březen 1969.

⁴⁷ Ve Spolkové republice Německo článek 21 Základního zákona prohlašuje mimo jiné, že strany spolupracují na utváření politické vůle lidu.

⁴⁸ K otázce funkcí politických stran lze konzultovat brožuru *Moderní politické strany*, kterou vydala česky v Praze roku 1991 nadace Friedricha Eberta.

⁴⁹ D. E. Apter, *Comparative Politics*, The Free Press of Glencoe, New York 1963, s. 327 a násl.

⁵⁰ Viz P. H. Merkl, *Modern Comparative Politics*, Holt Rinehart & Winston, New York 1970, s. 109.

miž disponují. Taková byla podle Roberta A. Dahla⁵¹ strategie nacistů a komunistů ve výmarském Německu.

Literatura

(Úplné údaje k položkám, u nichž je uveden pouze autor a letopočet, najdete v Literatuře na konci knihy.)

G.-A. Almond [1956].

D. E. Apter [1963].

D. E. Apter [1965].

B. Badie, G. Hermet [1990].

P. Bénétou [1987].

K. von Beyme [1985, něm. 1984].

J. Blondel [1978].

J. Bryce [1926 a 1927], zejména XI. kap. 1. svazku „Politická strana“, s. 128–145.

H. Daalder [1983].

R. A. Dahl (ed.) [1965].

M. Duveger [1951, 10. vyd., coll. Points 1981] (Tento stěžejní spis jsem vzal za základ a nejvíc jsem se o něho opíral v této, jakož i ve většině následujících kapitol.)

S. J. Eldersveld [1964].

Ch. Fenner, T. Fichter, J. Horák [1991].

S.-P. Huntington [1968].

J. Charlot [1970].

J. Charlot [1971].

S. Chodak [1966].

K. Janda [1962].

K. Janda [1980].

R. S. Katz, P. Mair (eds.) [1992].

⁵¹ Viz R. A. Dahl (ed.), *Political Oppositions in Western Democracies*, Yale University Press, New Haven 1965.

- R. S. Katz, P. Mair, „Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party“, in: *Party Politics*, sv. 1, č. 2/1993, s. 5–28.
- M. Klíma [1995].
- M. Klíma, „Strana kartelového typu“, in: *Politologický časopis*, sv. 3, č. 1/1996, s. 4–12.
- V. Klokočka [1991].
- G. Lavau [1953].
- G. Lavau [1969].
- K. Lawson [1976].
- K. Lawson, P. Merkl (eds.) [1988].
- J. J. Linz [1979].
- S. M. Lipset, S. Rokkan [1967].
- P. Mair (ed.) [1990].
- P. H. Merkl [1985].
- J. Mertl [1931].
- J. Meynaud [1960, 3. vyd. 1965].
- A. Müller [1991].
- S. Neumann [1956].
- M. Offerlé [1987].
- M. Ostrogorski, *La démocratie et les partis politiques*, Calmann-Lévy, Paris 1912, 2 sv. (podstatně zkrácené vydání v jednom svazku pod stejným titulem, Seuil, Paris 1979; angl. *Democracy and the Organisation of Political Parties*, Quadrangle, Chicago 1964, 2 sv.).
- J. La Palombara, M. Weiner [1966].
- A. Panebianco [1988].
- V. Randall [1988].
- S. Rokkan [1970].
- G. Sartori [1976]. (Český překlad dvou kapitol „Kritérium počtu“ a „Umírněný pluralismus a segmentované společnosti“ in: B. Říchová, A. Lisa, *Antologie světových politologů II*, skriptá VŠE, Praha 1995, s. 115–143.)
- R. Scruton [1990].
- D.-L. Seiler [1986a].
- D.-L. Seiler [1986b].
- D.-L. Seiler [1993].
- M. Weber [1929].
- S. B. Wolinetz [1988].

POČET STRAN: A) JEDINÁ STRANA

Úvod: Co jsou to systémy stran

Zkoumání politických stran se nemůže omezit jen na analýzu politických stran uvažovaných o sobě, ale musí vzít v úvahu také vzájemné vztahy, které se mezi stranami vytvářejí. S výjimkou režimů jediné strany koexistují přece v jednom státě různé strany. Formy a modalities této koexistence (počet stran, jejich vnitřní struktury, jejich ideologie, jejich poměrná velikost, jejich koalice, typy opozice, které utvářejí) určují systém stran dané země, který zůstává během více či méně dlouhého období do určité míry stabilní.

Při studiu systémů stran musíme tedy analyzovat dva aspekty. Zprvè podobnosti a rozdíly vnitřních struktur každé strany, z nichž se systém skládá: můžeme tak v systému rozlišovat strany totalitní a specializované, pružné (nedisciplinované) a tuhé (ukázněné), centralizované a decentralizované atd. Z druhè pak srovnáním různých stran najdeme nové prvky, které neexistovaly ve stranách uvažovaných jednotlivè: počet stran, jejich relativní velikost, jejich aliance, jejich politické rozdělení a zeměpisná lokalizace atd. Systém stran je určován vztahem mezi těmito všemi prvky, je to „souhrn stran v interakci v daném politickém systému“¹ nebo „konstelace utvořená v rámci daného politického režimu souhrnem vzájemně závislých prvků, vyplývajících [především] z počtu a velikosti existujících politických stran“.² Podle J. Blondela lze vzít v úvahu pět základních proměnných: počet stran, jejich poměrnou velikost, jejich ideologické charakteristiky, sociální povahu

¹ J. a M. Charlot, „Interaction des groupes politiques“, 7. kapitola 3. svazku díla M. Gratzitz a J. Leca (eds.), *Traité de science politique*, Presses universitaires de France, Paris 1985, s. 510.

² J.-L. Quermonne, *Les régimes politiques occidentaux*, Seuil, Paris 1986, s. 214.

jejich klientely a charakteristiku jejich organizace a vedení.³ Počet stran nebo povaha koalicí, jež je sdružují, přímo ovlivňují fungování institucí. Změny v systému stran hluboce proměňují fungování ústavních zákonů. Dotýkáme se tak důležité otázky vztahu mezi právními zákony a politickými skutečnostmi.

Klasicky se rozlišuje mezi systémem jediné strany (monopartismem, unipartismem), anglosaským systémem dvou stran (bipartismem, two-party system) a systémem více (než dvou) stran (multipartismem). Tuto klasickou typologii, se kterou se setkáváme už roku 1896 u A. Lawrence Lowella, lze kombinovat s dalšími prvky a rozlišovat mezi systémem nezávislých stran, nebo naopak systémem aliancí (koalicí), systémem vyvážených stran (v nichž žádná strana není podstatně silnější než ostatní strany), nebo naopak systémem s dominantní stranou, mezi systémem velkých nebo malých stran, stabilních nebo nestabilních stran, vývojem jedním směrem (např. doleva nebo doprava) nebo imobilností atd.

Řada autorů před tímto klasickým rozdělením systémů stran podle jejich počtu dává přednost novějšímu rozlišení systémů na soutěživé (konkurenční, pluralitní) a nesoutěživé, tj. monocentrické.⁴ Výhodou této klasifikace je, že jasně klade základní otázku existence nebo neexistence volné soutěže na politickém kolbišti. Současný belgický politolog D.-L. Seiler⁵ dokonce tvrdí, že pojem systém stran předpokládá pluralitu stran a že pojem systém jediné strany je protimluv, *contradictio in adjecto*; systém stran pak definuje jako strukturovaný celek utvořený ze vztahů opozice nebo kooperace mezi politickými stranami působícími na politické scéně dané země (nebo obecněji dané politické společnosti).

Pojem systém stran je dnes určující pro pochopení politických režimů a jejich reálného fungování. Slouží často za základ jejich klasifika-

³ Viz J. Blondel, „Party Systems and Pattern of Government in Western Democracies“, in: *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, I, 2, červen 1968, s. 183–203.

⁴ Viz J. La Palombara, M. Weiner (eds.), *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press, Princeton 1966, s. 33. Abychom však předešli nedorozuměním, upozorníme, že v soutěživých systémech nemusejí strany mezi sebou nutně soutěžit, ale mohou také utvářet třeba koalice. K tomu se později podrobněji vrátíme při analýze různých modelů opozice v demokraciích podle Roberta A. Dahla.

⁵ Viz D.-L. Seiler, heslo „Systémy stran“, in: O. Duhamel, Y. Mény (eds.), *Dictionnaire constitutionnel*, Presses universitaires de France, Paris 1992, s. 1014, a D.-L. Seiler, *Les partis politiques*, A. Colin, Paris 1993, s. 121–122.

ci.⁶ Tak například v parlamentním režimu ústavní snahy v porovnání se systémem stran zможou jen málo. Zavádění důmyslných ústavních mechanismů vedoucí k „racionalizovanému parlamentarismu“ hraje jen malou roli ve srovnání s masivní realitou systému stran, jehož zjednodušení vede k úspěchu (SRN, Pátá Francouzská republika), komplikace pak k nezdaru (Itálie, Čtvrtá Francouzská republika).⁷

Z čeho tyto systémy plynou? Systémy stran jsou výsledkem četných a složitých faktorů, z nichž některé jsou každé jednotlivé zemi vlastní, jiné jsou obecné. K těm prvním patří národní tradice a dějiny, náboženská vyznání, etnické složení státu, národnostní rivality atd.

Tak například protiklad republikánů a demokratů ve Spojených státech pochází z rivality mezi stoupenci silného federálního státu, vedenými Alexandrem Hamiltonem, a zastánci práv jednotlivých států Unie, s Thomasem Jeffersonem v čele (štěpení centrum – periferie). Přetrvávání agrárních stran ve skandinávských zemích plyne nejspíš z toho, že v polovině 19. století tam měl liberalismus na rozdíl od jiných evropských států hlavní oporu u vesnického obyvatelstva, které se tehdy stavělo proti městské konzervativní šlechtě. Ke vzniku belgického systému stran v 19. století vedla především otázka laické a náboženské školy (štěpení církev – stát). V Rakousko-Uhersku před 1. světovou válkou a v předmnichovském Československu odrazil systém stran do značné míry etnické rozdíly.

Obecné faktory společné všem zemím jsou podle Duvergera trojí: **1) sociálně-ekonomické, 2) ideologické a kulturní, 3) technické.**

Sociální třídy a systémy politických stran

První, tj. sociálně-ekonomické faktory, mají nesporně velký dopad. Týkají se především vlivu struktury sociálních tříd na politické strany. Rozdělení evropských stran 19. století na konzervativní a liberální lze zjednodušeně popsat jako protiklad pozemkové aristokracie a obchod-

⁶ Viz např. J.-L. Quermonne, *Les régimes politiques occidentaux*. Podle G. Sartoriho (*Teória demokracie*, Archa, Bratislava 1933, s. 150) „... demokratický systém, tak ako skutočne funguje, je zväčša systémom stran. Ako to presvedčivo vyjadril Kelsen: „Moderná demokracia je založená výhradne na politických stranách; čím väčšími sa demokratický princíp aplikuje, tým dôležitejšie sú strany.““ (H. Kelsen, *Vom Wesen und Wert der Demokratie*, kap. 2).

⁷ Viz J.-C. Colliard, *Les régimes parlementaires européens*, Presses de la FNSP, Paris 1979, s. 282.

ní, průmyslové a intelektuální buržoazie; nástup socialistických stran na počátku 20. století spadá vjedno se vstupem dělnické třídy do politického života atd.

Pokud bychom vycházeli ze zjednodušeného schématu levice, pravice a středu, mohli bychom shrnout, že v demokratických zemích 20. století existují nadále patrné vztahy mezi programy stran a aspiracemi jejich sociální báze: socialistická levice se opírá hlavně o dělnickou třídu a rolnický proletariát, konzervativní pravice o majetkově privilegované, jako jsou podnikatelé a velkostatkáři, členové svobodných povolání a osoby lpějící na tradicích, konečně pak liberálně demokratický střed nachází podporu středních tříd, tj. malých obchodníků, zaměstnanců.⁸

Sociálně-ekonomické rozdíly však řadu věcí nechávají nevysvětlených. Žádná strana nemá naprosto stejnorodé sociální složení. Pokud jde o politické strany v USA, ty neodpovídají podle Duvergera ani přibližně určitým třídám.⁹ I v tak homogenní zemi jako je Velká Británie, kde sociálně-ekonomický status hraje převažující roli tím spíš, že ostatní druhy sociálních rozdílů jsou slabší, přesto třetina pracujících hlasuje pro konzervativce. Ve Švédsku mají sociální demokraté nejen podporu dvou třetin dělnické třídy jako britští labouristé, ale také čtvrtiny členů středních tříd. Díky tomu jsou s několika malými přestávkami u moci od konce 2. světové války.¹⁰

Politické **ideologie** také do určité míry odpovídají třídnímu postavení, ale nikoli všeobecně ani absolutně. Ideologie nejsou pouhými epifenomeny ve vztahu k sociálně-ekonomické struktuře a některé mají jen nepřímé a druhotné vztahy k třídní situaci. Prosazování tzv. postmateriálních hodnot, o nichž pojednáváme na jiném místě, ještě víc komplikuje tyto vztahy.

Příliš jednostranné odvozování politického chování obecně (a politických stran zvláště) z třídního kontextu kritizoval přesvědčivě významný politolog Giovanni Sartori.¹¹ Sartori navrhl rozlišovat mezi sociologií politiky a politickou sociologií. V jejich přístupu podle něho existují

⁸ Viz S. M. Lipset, *Political Man*, Doubleday and Co., New York 1960, franc. překlad *L'Homme et la politique*, Seuil, Paris 1962, s. 149.

⁹ Někteří autoři to však popírají, zejm. S. M. Lipset ve své proslulé knize *Political Man*, o níž ještě dále pojednáme.

¹⁰ Viz R. A. Dahl (ed.), *Political Oppositions in Western Democracies*, Yale University Press, New Haven and London 1965.

¹¹ Viz G. Sartori, „The Sociology of Parties: a Critical Review“, in: O. Stammer (ed.), *Party Systems, Party Organizations, and the Politics of New Mass*, Free University of Berlin, Institute

podstatné rozdíly. Sociologie politiky spadá pod sociologii, zatímco politická sociologie je mezivědním oborem. Zatímco politologové mají tendenci zkoumat, do jaké míry strany a politický systém zasahují do politického procesu jako nezávislé proměnné, sociologové spatřují v těchto faktorech spíš závislé proměnné. Sociologie politiky může zkoumat například to, jak strany a politické systémy odrážejí třídní stratifikaci, strukturu solidarity ve společnosti, její sociálně-ekonomické a kulturní štěpení, stupeň její heterogenity a integrace, její úroveň ekonomického růstu apod. To je podle Sartoriho v pořádku, pokud to nevede k jednostranně třídnímu pohledu, který je typický zejména pro marxisty. Ve své známé knize *Political Man* Seymour Martin Lipset právem uvádí tři rozpoznávací znaky strany, která podle něho „demokraticky vyjadřuje“ třídní konflikt: 1. třídní apel (strana se obrací na jistou třídu, dovolává se jí), 2. podporu strany, založenou na třídní loajalitě (příslušníci třídy oddaně dávají svůj hlas určité straně), 3. skutečné reprezentování třídních zájmů (strana hájí zájmy určité třídy). Aby ukázal problematičnost „třídní“ koncepce politiky stran, uvádí Sartori čtyři příklady:

a) Třídní apel strany je téměř neviditelný, skoro neexistuje (tj. strana se speciálně nezaměřuje na žádnou jednotlivou sociální třídu), a to právě proto, že má stálou a silnou třídní podporu, anebo proto, že se zaměřuje na voliče fluktuující mezi třídami.

b) Třídní apel je naopak velmi zjevný a explicitní, protože třídní podpora strany je nízká (třídní oddanost mizí).

Tyto dva příklady ukazují spornost třídního apelu. Zbývá tedy třídní podpora. Ani s ní se podle Sartoriho nedostaneme příliš daleko, jak ukazuje třetí a čtvrtý příklad:

c) Strana má nespornou třídní podporu, a přesto třídní zájmy nereprezentuje, tj. strana třídní zájmy „zrazuje“.

d) Není vidět žádná třídní podpora, a přesto strana svůj mezitřídní (nebo netřídní) charakter používá k maskování toho, že třídní zájmy reprezentuje a slouží jim.

První tři případy podle Sartoriho napovídají, že ani třídní apel, ani třídní podpora neukazují, zda strana třídní zájmy skutečně reprezentuje. Čtvrtý příklad ukazuje, že neexistuje způsob, jak určit, kdo danou stranu opravdu podporuje: za jakýchkoli okolností mohu zastávat názor, že politika je politikou „třídní“. V podstatě jde o to, že teorie vytvo-

for Political Science, Berlin 1968, s. 1–25. Tato Sartoriho studie byla přetištěna ve sborníku P. Mair (ed.), *The West European Party System*, Oxford University Press, New York 1990, s. 150–182.

ří takovou formulaci, která se vymyká empirickému ověření (verifikaci). Když se setkáme s myšlenkou „reprezentování třídních zájmů“, jsme obvykle odkázáni na nedokazatelné dohady, které nelze ani potvrdit, ani vyvrátit (falzifikovat).

Ve *Svaté rodině* psali K. Marx a B. Engels: „Nejde o to, co si zatím ten či onen proletář nebo dokonce celý proletariát představuje jako cíl. Jde o to, co proletariát je a co ve shodě s tímto bytím bude historicky nucen dělat. Jeho cíl a jeho dějinný čin je jasně, neodvolatelně předznamenán v jeho vlastní životní situaci i v celé organizaci dnešní buržoazní společnosti.“¹² Ještě dál než Marx a Engels v tom šel V. I. Lenin ve své brožůře *Co dělat* z roku 1901. Není snad třeba zdůrazňovat, jak se takových formulací dá zneužívat a skutečně také zneužívalo. Polský komunistický ideolog A. Lopatka to například vyjádřil jako rozdíl mezi „objektivním zájmem“ a „subjektivní vůlí“ většiny: „Zájem je cosi objektivního, kdežto vůle je subjektivní postoj, který lidé k té nebo oné otázce zaujmají... Z hlediska průběhu revoluce by bylo sotva správné vyčkat, až se vůle většiny volbami a hlasováním vysloví ve prospěch revoluce... Hlavní je, aby nová moc prováděla politiku v zájmu většiny lidu a snažila se podporu této většiny co nejrychleji získat.“¹³ Podobně jiný komunistický ideolog Zarodov v sovětském deníku *Pravda* z 10. srpna 1975 rozlišoval mezi „aritmetickou většinou“ a „revoluční politickou většinou“...

Vedle Sartoriho také politologové Richard Rose a Derek Urwin, kteří postupovali empiričtěji, ve své důležité stati¹⁴ značně relativizovali význam třídního rozštěpení na politické strany. Zároveň upozornili na význam náboženského rozštěpení. Lze zejména konstatovat citelný rozdíl

¹² K. Marx, B. Engels, *Svatá rodina*, Spisy, sv. II, Praha 1957, s. 51. Petr Pithart k tomu výstižně poznamenává: „Zde je prakticky vše, co může ideologická výpověď právě jako výpověď ideologická na sebe prozradit: mesianismus, nezvratný pohyb dějin a jemu v patách věda, která jej může a musí odhalit, nezakrývaný despekt k pouze subjektivní motivaci, patos starozákonní dikce, eschatologická představa konce dějin, – neboť jak jinak dešifrovat jejich smysl atd. atd. Již z této myšlenky je možné logicky odvodit vše – profesionální revolucionáře, avantgardní stranu, osvícené vůdce, ochranku i internacionální pomoc. Neboť nezávisí přece na tom, co si celý proletariát, tím méně ostatní lidé v danou chvíli myslí, co cítí, co si představují jako cíl, jako svůj zájem. Jde o to, co o tom vědí ti osvícení: to jsou nakonec ti, kteří stojí nejvýše v hierarchické moci“ (P. Pithart, *Obrana politiky*, Panorama, Praha 1990, s. 60–61.)

¹³ Viz *Fragen des Friedens und des Sozialismus*, č. 9/1979, s. 1192–1193, cituji z knihy V. Klokočky, *Politická reprezentace a volby v demokratických systémech*, Aleko, Praha 1991, s. 23.

¹⁴ R. Rose, D. Urwin, „Social Cohesion, Political Parties and Strains in Regime“, in: M. Dogan, R. Rose (eds.), *European Politics*, Macmillan, London 1971.

mezi skandinávskými zeměmi na jedné straně, kde třídní hlasování hraje významnou roli, a zeměmi jižní Evropy a zeměmi vícekonfesijními (s více než jedním náboženským vyznáním) na straně druhé, v nichž třídní hlasování ustupuje před vlivem náboženské proměnné.

Pro skandinávské země, které jsou jednokonfesijní (s jedním náboženským vyznáním) a v nichž převládá protestantské náboženství v čele s národní církví blízkou politické moci, je typické převládání třídního hlediska v politice. Naproti tomu v románských zemích s převažujícím vlivem katolického náboženství, v nichž vztahy mezi církví a státem procházejí nebo procházely značnými konflikty, hraje v politice prim náboženská proměnná. Na úrovni stran se to může projevit rolí křesťanskodemokratických stran, které například v Itálii přitahovaly významnou část – i když menšinovou – dělnických hlasů. Pokud v těchto zemích křesťanskodemokratická strana schází, hlasy katolických dělníků mohou posílit pravicové strany a oslabit tak statistickou korelaci mezi třídní příslušností a hlasováním.

Ve vícekonfesijních zemích, jako je Nizozemí, Německo nebo Švýcarsko, vstupuje pak třídní identifikace do konkurence s identifikací náboženskou, přičemž náboženská bývá silnější než třídní. Váha třídního hlasování se zvyšuje úměrně s tím, jak vzrůstá identifikace dělníků s dělnickou třídou. Konkurence mezi náboženskou a třídní proměnnou se zde projevuje také tím, že ti dělníci, kteří pravidelně navštěvují bohoslužby, se méně často identifikují s dělnickou třídou. Se zvyšováním náboženské praxe roste i váha náboženské proměnné, což rovněž potvrzuje důležitost identifikace. Vezměme Belgie, kde se Vlámsko (Flandry) a Valonsko významně liší z hlediska náboženské praxe. V roce 1968 bylo ve Vlámku 73,9 % obyvatelstva nábožensky praktikujícího, kdežto ve Valonsku jen 44,1 %. Není pak divu, že valonští dělníci hlasují z 67 % pro jednu z dělnických stran, zatímco vlámsští dělníci dávají dělnickým stranám jen 34 % svých hlasů, kdežto 46 % z nich volí křesťanskodemokratickou stranu (CVP).

Náboženská proměnná pak nabývá převahy nad třídní proměnnou v zemích katolických (Rakousko, Belgie, Španělsko, Francie, Itálie) a v zemích vícekonfesijních (Německo, Nizozemí, Švýcarsko). Katolické náboženství však je spjato s volbou pravicových stran jen tam, kde je většinové, tj. tam, kde katolická církev mohla být v minulosti spojenec politické moci a kde levicové strany zaujaly antiklerikální postoj. Korelace se naopak obrací tam, kde katolíci tvoří jen menšinu: pak katolíci hlasují naopak pro levici, například pro labouristy ve Velké Británii nebo pro demokraty v USA. Podobně je tomu s protestantskou

menšinou ve Francii, která rovněž hlasuje pro levici, a obecně tak reagují kulturní menšiny tam, kde jejich zájmy nehájí nějaká zvláštní strana, například strana autonomistická.

V takových katolických zemích, jako je Francie a zejména Španělsko, však postupné utváření socialistických stran s většinovým posláním vede nejen k větší pružnosti v jejich programu a strategii, ale také ke změně složení jejich voličů. A tak ve Španělsku a v menší míře i ve Francii socialisté začínají ve zvýšené míře získávat i hlasy nábožensky praktikujících občanů.¹⁵

Rose a Urwin navrhli z hlediska sociálního složení jejich voličů následující klasifikaci politických stran:

1) **Heterogenní** (různorodé) strany charakterizované voličstvem, které nemá žádné zvláštní sociologické rysy. Snaží se zprostředkovat politickou vůli maxima nejruznějších sociálních tříd, vrstev a skupin. Rose a Urwin tu narážejí na pojem „strany pro všechny“ neboli všelidové strany (Catch-all Party), který navrhl O. Kirchheimer. Tyto strany se musejí chovat opatrně a vyznávat pragmatický postoj.

2) Strany, které mají **jediný základ náboženský, nebo naopak antiklerikální**. Jsou podobně jako první také sociálně a třídně různorodé, ale udržuje je silná náboženská nebo antiklerikální identifikace.

3) Strany, které mají **jediný základ sociální**. To jsou strany, které bychom mohli charakterizovat jako třídní.

4) Strany, které plynou z **různých identifikací, jež se vzájemně posilují**. O těch pojednáváme víc na jiném místě. Jsou to nejsoudržnější strany, jejichž volební zázemí roste ze vzájemného spojování a posilování několika (obvykle jen dvou) faktorů, například strany, které v Belgii mají základ současně jazykový i náboženský.

Jedním z nejužívanějších indikátorů vztahu mezi sociálně-ekonomickou stratifikací a politickou orientací voličů je index třídního hlasování (index of class voting), který navrhl Robert R. Alford roku 1963. Vypočítá se prostě jako rozdíl mezi procentem těch voličů levicových stran, kteří jsou manuálně pracující, a těch, kteří manuálně pracující nejsou.¹⁶

Asi nejtalentovanějším současným seriózním autorem, který zdůrazňuje vliv sociálních tříd a s nimi spjatých ideologií na vývoj politických hnutí, stran a politických systémů, je už výše zmíněný americký socio-

¹⁵ Viz B. Badie, G. Hermet, *Politique comparée*, Presses universitaires de France, Paris 1990, s. 300.

¹⁶ Viz R. R. Alford, *Party and Society: the Anglo-American Democracies*, Rand McNally, Chicago 1963.

log politiky Seymour Martin Lipset. Dvě jeho teze tady zasluhují být uvedeny aspoň ve zjednodušené a zhuštěné podobě: 1) „autoritářství dělnické třídy“ a 2) „fašismus levice, fašismus pravice a fašismus středu“.¹⁷ Pokud jde o první fenomén, vychází Lipset z toho, že extremistická hnutí a netolerantní ideologie nacházejí v moderní společnosti mnohem častěji podporu u lidových vrstev než u bohatých tříd. Výzkumy, které navázaly na Adornovo zkoumání „autoritářské osobnosti“, totiž ukázaly, že autoritářské tendence se snižují se zvýšeným vzděláním, společenskou třídou a příjmy. Autoritářské osobnosti by se podle toho vyskytovaly častěji v nižších sociálních vrstvách než u buržoazie a uvnitř buržoazie jsou četnější v té její části, která disponuje nejnižšími příjmy.

Jak ukázaly novější výzkumy v 80. letech, existuje úzká spojitost mezi úrovní dosaženého vzdělání a typem zaměstnání na jedné straně, a postojem k přistěhovalcům na straně druhé. Například v Rakousku značná část lidí s nižším vzděláním na rozdíl od vysokoškolsky nebo středoškolsky vzdělané populace považuje omezení limitních kvót přistěhovalců za „mimořádně důležitou“ otázku. Kromě toho zahraniční dělníci (v západní Evropě např. Turci) mají tendenci soustřeďovat se v předměstských dělnických čtvrtích obklopujících velká města, kde se koncentrují také „domácí“ dělníci, mladí bez ukončeného základního vzdělání a mladí nezaměstnaní. V těchto oblastech a u těchto sociálních kategorií, pak krajně pravicové strany, jako je například Front national ve Francii, nacházejí poměrně velkou podporu.¹⁸

Známý psycholog H. J. Eysenck konstatoval v Anglii, že „konzervativci středních vrstev jsou méně nesmiřitelní než konzervativci dělníci, že buržoazní liberálové jsou tolerantnější než dělníci liberálové, že buržoazní labouristé jsou umírněnější než dělníci labouristé a že dokonce i u komunistů jsou přívrženci pocházející ze středních tříd umírněnější než ti, kteří jsou dělnického původu“.¹⁹ Jak ukázali W. J. McKinnon a R. Centers,²⁰ stoupenci metody síly jsou proporcionálně početnější v dělnických prostředích než v řadách buržoazie a aristokra-

¹⁷ Těmto dvěma fenoménům věnuje Lipset 4. a 5. kapitolu své neznámější knihy *Political Man*.

¹⁸ Viz H.-G. Betz, „The New Politics of Resentment: Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe“, in: *Comparative Politics*, červenec 1993, s. 413–427, zejména s. 421–423

¹⁹ H. J. Eysenck, *The Psychology of Politics*, Routledge and Kegan Paul, London 1954, s. 137.

²⁰ Viz W. J. McKinnon, R. Centers, „Authoritarianism and Urban Stratification“, in: *American Journal of Sociology*, 61, 1956, s. 618.

cie a mezi dělníky pak je tato proporce silnější u těch, kteří se považují za proletáře, než u těch, kteří se chtějí identifikovat se střední třídou. Dále pak politický extremismus a politická nesnášenlivost mají podobné sociální zázemí jako náboženský fundamentalismus a náboženská nesnášenlivost, jak se s nimi setkáváme například v některých sektách. A tak například ve Švédsku komunisté a stoupenci náboženské nesnášenlivosti, konkrétně třeba Pentekotisté, soupeří o získání podpory stejných sociálních skupin. „Komunisté mezi jinými vědí, jak užívat simplifikovaná schémata a jak stavět proti přítomnému zlu budoucí dobro.“²¹

Sklon k autoritářství, jak se projevuje u nižších tříd, souvisí s nízkým stupněm vzdělání, lhostejným postojem k politice, nedostatkem kontaktů s jinými sférami činnosti apod. Jak bylo zjištěno, tolerance závisí na úrovni vzdělání ještě víc než na sociálním postavení v žebříčku povolání. Co se týče lhostejnosti a apatie v politice, mají podobné sociální příčiny jako extremismus: jsou typické za normálních podmínek, ale v době krize mohou vést od apatie k extremismu. Pokud jde o nedostatek kontaktů s vnějším světem, trpí jím mimo jiné horníci, námořníci, drvoštěpové, rybáři a pastýři. Mezi těmito kategoriemi má v řadě zemí komunistická strana velký počet přívrženců. Rolníci, včetně zemědělských dělníků, se častěji než jiné kategorie stavějí proti politickému pluralismu a občanským svobodám: statkáři podporovali fašistické režimy, zatímco zemědělství pracující a nájemci podporovali komunisty. Tak tomu bylo zejména v Indii, Itálii a Francii.

To, že mají nižší třídy sklon k autoritářství a extremismu, neznamená, že budou nutně takové síly podporovat. Mezi dvěma řešeními si zvolí takové, které se jim bude zdát nejjednodušší. Když se extremismus bude zdát složitým politickým řešením, nižší sociální vrstvy podle Lipseta dají přednost jiným řešením a postaví se proti extremistickým stranám. Tak tomu bude pokaždé, když vedle slabé komunistické strany bude silná umírněná levicová strana, například ve Velké Británii, ve Švédsku, Norsku aj. Slabá strana může mít radikální program společenských změn, ale nemůže slíbit, že ho bude moci v nejbližší budoucnosti realizovat a zlepšit tak postavení nejhudších vrstev. Pak tedy v zemích, kde je komunistická strana slabá a kde jsou umírněné levicové strany mnohem silnější, komunisté rekrutují své stoupence nikoli z nejnižších vrstev, ale už mezi kvalifikovanými dělníky.

²¹ S. M. Lipset, *Political Man*, cituji podle franc. překladu *L'Homme et la politique*, Seuil, Paris 1962, s. 146.

Zatímco ve Finsku, kde je komunistická strana silná, ji podporují především nejhudší kategorie dělníků, ve Švédsku, kde je komunistická strana slabá, nachází největší ohlas u dobře placených kvalifikovaných dělníků. „Komunismus, masová strana v nejhudších zemích Evropy a světa, se ocitá ve slabém postavení všude, kde hospodářství a vzdělanost byly vysoce rozvinuty.“²²

„Ve dvou nejbohatších zemích, Spojených státech a Kanadě, nejenže komunistické strany jsou takřka neexistující, ale ani socialismus v nich nikdy nepatřil k důležitým politickým silám. V deseti dalších státech – Novém Zélandu, Švýcarsku, Švédsku, Velké Británii, Dánsku, Austrálii, Norsku, Belgii, Lucembursku a Nizozemí –, které následují na druhém místě s ročním příjmem na osobu více než 500 dolarů roku 1949 (posledního roku, kdy byly statistiky OSN vytvořeny na společné bázi), se mezi levicovými stranami prosazuje umírněný socialismus. V žádné z těchto zemí se komunistické straně nepodařilo získat víc než 7 % hlasů a obecný průměr komunistických hlasů v těchto deseti zemích byl zhruba 4 %. V osmi evropských zemích s ročním příjmem na obyvatele pod 500 dolarů v roce 1949 – Islandu, Francii, Československu, Finsku, Spolkové republice Německo, Maďarsku, Itálii a Rakousku –, kde se odehrávaly přinejmenším jedny volby, při nichž se komunistické a nekomunistické strany mohly svobodně střetávat, komunistická strana získala víc než 16 % hlasů v šesti zemích a víc než 20 % hlasů v celkovém průměru zemí této skupiny. A dvě země, kde příjem na hlavu byl tehdy nízký a přesto hlasy pro komunisty byly také poměrně málo početné – Německo a Rakousko –, žily tehdy pod sovětskou okupací.“²³

Někteří lidé na Západě došli na základě těchto skutečností k závěru, že chudé země, zejména tzv. třetí svět, by měly být rychle industrializovány, čímž by se předešlo komunistické hrozbě. Ne tak Lipset, který poukazuje na to, že extremistické strany opírající se o nejhudší vrstvy, zvláště pak strany komunistické, se projevují v zemích nově a rychle industrializovaných právě tak jako v nejhudších zemích. Všude, kde došlo k překotné industrializaci, která vyvolala náhlé porušení rovnováhy mezi starým a novým stavem věcí, se v dělnických stranách posílily extremistické tendence. Lipset to ukazuje na příkladu vývoje levicových hnutí v severoevropských zemích prvních dvou desetiletí 20. století. V Dánsku se průmysl rozvíjel postupně, rytmus průmyslové

²² S. M. Lipset, op. cit., s. 145.

²³ S. M. Lipset, op. cit., s. 73–74.

koncentrace byl také poměrně pomalý a dělníci tak mohli najít slušné ubytování. Krajně levicová hnutí jisté důležitosti se v Dánsku mohla objevit jen v některých rychle se vyvíjejících průmyslových centrech. Naproti tomu v Norsku, které se mezi skandinávskými zeměmi industrializovalo poslední, ale zato obzvlášť rychle, se v dělnickém hnutí prosadila levičácká tendence. Norsko, prakticky jediná země v Evropě, kde v době založení Kominterny probíhal proces rychlé industrializace, bylo také jedinou zemí, ve které se dělnická strana v takřka neztenčeném množství přidala ke komunistům. Souvislost mezi rychlou industrializací a extremismem dělnických stran se vztahuje také na Rusko. Ve své slavné knize *Stadia ekonomického růstu*, jejíž podtitulek zní *Nekomunistický manifest*, viděl W. W. Rostow v komunismu „nemoc období přechodu“.²⁴

Neškodí však k tomu ocitovat rozvázná slova Raymonda Arona z jeho knihy *Demokracie a totalitarismus*: „Doposud si žádná průmyslově rozvinutá země dobrovolně nezvolila režim monopolní strany komunistického typu. Ale bylo by neopatrné z toho vyvozovat závěry pro budoucnost. Jsou přinejmenším dvě možnosti. Tyto druhy režimů se zvláště v dnešním světě mohou rozšiřovat ideologickou nákazou zvnějšku, a to i bez výboje. Jisté režimy monopolní strany vzešly z průmyslově rozvinutých společností: hitlerovský režim nastoupil po výmarské republice. Ústavní režimy jsou zranitelné ve dvou momentech, nikoli pouze v jednom: Jsou zranitelné v počátečním období industrializace, ale také v jakémkoli období krize.“²⁵ Jak na to upozorňuje Robert A. Dahl, v počátečních etapách vedla industrializace k zintenzivnění kumulativního rozdělování nerovností. Marx a Engels byli svědky této fáze, kterou interpretovali a odsoudili. „Jejich popisy byly přesné, ale jejich prognózy nikoli.“²⁶

Přejdeme k fašismu levice, fašismu pravice a fašismu středu podle Lipseta. Fašismus zde bral Lipset v širokém smyslu a myslel tím vlastně extremismus levice, pravice a středu.

²⁴ W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth*, Cambridge University Press, 1960, zejména závěrečná 10. kapitola „Marxismus, komunismus a stadia růstu“.

²⁵ R. Aron, *Démocratie et totalitarisme*, Gallimard, Paris 1965, s. 363 (v českém knižním překladu Vladimíra Jochmanna vydaném v brněnském nakladatelství Atlantis, který se nepatrně liší od tohoto mého překladu, se tyto pasáže nacházejí na straně 201).

²⁶ R. A. Dahl, *After the Revolution*, Yale University, 1970, 2. doplněné vyd. 1990. Cituji podle francouzského překladu 1. vyd. *Après la révolution*, Calmann-Lévy, Paris 1973, s. 160. V roce 1995 vyšel i český překlad 2. vydání (R. A. Dahl, *Demokracie v právním státě?*, Nadaace Readers International, Praha 1995). Citovaná pasáž je v českém překladu na s. 84.

Fašismus v užším slova smyslu je extremismem středu. Fašistická ideologie, která se zdánlivě staví proti liberalismu svou glorifikací státu, nicméně přejímá liberální témata boje proti soukromým monopolům, proti znárodněním podniků. Podobně jako liberalismus, i ona se staví proti účtě k tradicím, zejména těm, která mají náboženskou podobu. V Rakousku a v předhitlerovském Německu byli stoupcí nacismu svým sociálním postavením bližší liberálům než konzervativcům.

Pokud jde o extremismus levice, patří tam samozřejmě zejména komunismus, o jehož sociálním zázemí jsme už pojednávali. Ale patří tam také perónismus v Argentině. Jeho sociální bázi jsou proletářské vrstvy a staví se proti středním třídám a proti privilegovaným. Na rozdíl od komunismu se perónismus dovolává nacionalismu, na počátku hnutí perónistického charakteru obvykle nacházíme nacionalistické důstojníky.

Pokud jde o pravicový extremismus, například horthismus v Maďarsku, stoupenec Salazara v Portugalsku atd., nejsou jeho stoupcí na rozdíl od extremistů levice a středu revolucionáři, ale naopak konzervativci.²⁷

Extremismus dělnické třídy, ať už jde o komunisty, anarchisty, socialisty, revolucionáře nebo perónisty, se vyskytuje nejvíc ve společnostech s překotnou industrializací nebo ve společnostech, kde industrializace zasahuje zatím jen poměrně malý sektor sociální činnosti, jako v zemích Latinské Ameriky nebo jižní Evropy. Extremismus středních tříd se objevuje v zemích, kde se mocný kapitalismus střetává se solidně organizovaným dělnickým hnutím. Extremismus pravice je nejčastější v poměrně málo rozvinutých zemích, kde síly tradičního konzervatismu mají nadále velký vliv. V takových zemích, jako byla Francie, Itálie nebo výmarské Německo, v nichž tyto odlišné typy situací koexistovaly, se někdy mohou vyskytovat současně všechny tyto tři formy politického extremismu. Virus extremismu se zdá ušetřovat jen země vysoce průmyslově vyspělé se stálým městským obyvatelstvem a s vysokou životní úrovní; ale i v takových zemích, jako jsou Spojené státy a Kanada, pociťují ti, kdo pracují na svůj vlastní účet, zklamání ze

²⁷ Připomeňme zde C. J. Friedricha, který rozlišuje mezi 1. „radikály“ (neboli revolucionáři), kteří nejsou spokojeni se stávající situací a věří v možnost jejího zlepšení, 2. „liberály“, které existující situace uspokojuje a kteří věří, že se dá ještě zlepšit, 3. „konzervativci“, kteří jsou spokojeni a v další zlepšení nevěří, a konečně 4. „reakcionáři“, nespokojení s danou situací a nevěřící v její zlepšení (viz C. J. Friedrich, *Der Verfassungsstaat der Neuzeit*, 1953, s. 477 a násl.).

Toto je pouze náhled elektronické knihy. Zakoupení její plné verze je možné v elektronickém obchodě společnosti eReading.